

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ**

УДК:308 (575.3) (09)

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲСУДОВ АСЛИДДИН МУҲАББАТОВИЧ

**ҲАЁТИ ИҚТИСОДӢ-ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ВОДИИ
РАШТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ
(1991-2021)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020301 – Таърихи ватанӣ
(таърихи халқи тоҷик)**

Душанбе – 2022

Диссертатсия дар шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Ғафуров Абдулло Мутиллоевич** – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Муқарризи расмӣ: **Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович** – доктори илмҳои таърих, дотсент, декани факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Абдуллоев Икром Рабиевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоии Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Ташкилоти тақриздиханда: **Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон**

Ҳимоя рӯзи 15 сентябри соли 2022, соати 13:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д. КОА-035 барои ҳимояи диссертатсияҳо оид ба дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисос, ки дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва дар сомонаи расмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «_____» _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии Шӯрои
Диссертатсионӣ, доктори
илмҳои таърих, профессор**

А. Рачабов

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Омӯзиши таърихи манотиқи алоҳидаи ҷумхурӣ барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии он аҳаммияти бузурги илмиро дорост. Аз тарафи дигар, барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи Тоҷикистони муосир, омӯзиши минтақа ва навоҳии алоҳидаи он хеле муҳимму саривақтӣ буда, аҳаммияти бузурги таърихӣ-кишваршиносӣ дорад.

Баъди пош хӯрдани ИҶШС ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ (1991) ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии манотиқи ҷудогонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кулӣ тағйир ёфт. Ин вазъиятро оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ боз ҳам мураккабтар намуд. Зарари ҷанги шаҳрвандӣ барои минтақаҳои ҷумхурӣ якранг набуда, хусусиятҳои вижагии хос дошт. Агар дар баъзе минтақаҳо бад шудани вазъии иқтисодӣ ба коҳиш ёфтани ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ оварда бошад, дар баъзе маҳалҳо он ба фожиаи миллӣ тадил ёфт.

Лозим ба зикр аст, ки омили асосии шиддати ҳолати бухронӣ ва таъсири манфии он ба тамоми соҳаҳои ҷомеа дар баробари ба раванди душвор табдил додани асосҳои иқтисодии давлат, боиси оғоз гардидани муноқишаҳои шаҳрвандии солҳои 1992-1997 гардид.

Тибқи маълумоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хисороти иқтисодии ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон беш аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод, ки қисмати зиёди он ба минтақаҳои ҷангзада рост меояд¹.

Дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ, ки ҷумхурӣ ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, дар назди давлат ва ҳукумати ҷавони Тоҷикистон ҳалли вазифаҳои душворе меистоданд, ки барои бартараф кардани онҳо интихоби сиёсати дуруст ва ҳамзамон эҳтиёткорона зарур буд. Дар баъзе минтақаҳо ҳалли масоили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии вилоятҳо, ноҳияҳо ва ҳатто деҳаҳо бар дӯши мардум буд. Яке аз чунин минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон водии Рашт: ноҳияҳои Рашт, Лахш, Сангвор, Тоҷикобод ва Нуробод буданд, ки мушкилот ва проблемаҳои онҳо аз дигар манотиқи ҷумхурӣ, ба кулӣ фарқ мекард.

Бешак дар барқарорсозии соҳти конститутсионӣ, имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” (1997) дар ин замина фароҳам овардани шароити мусоид дар минтақа, бартарафсозии пайомадҳои манфии иқтисодию фарҳангии навоҳии водии Рашт ва рушди минбаъдаи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии он, нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муассир аст.

Барои дарки илмии равандҳо ва падидаҳои мусбӣю манфии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар шароити соҳибистиклолӣ, омӯзиши

¹Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон. Маҷмӯи паёмҳо. – Хучанд: Хуросон, 2019. – С. 156-158; Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолият неъматӣ бебаҳост // Э.Раҳмон – Душанбе: Шарқи озод, 2001- С.34.

фаъолияти истехсолӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳо ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ аз масоили ниҳоят муҳим ва рӯзмарра мебошад.

Дар робита ба ин, омӯхтани мавзӯи фаъолияти ҷамъиятию сиёсии шаҳрвандон, иштироки онҳо дар ҳалли мушкилоти мавҷуда, барои водии Рашт низ истисно нест, ки аҳамияти вижаи илмӣ дорад.

Инчунин, моҳияти баррасии мавзӯ дар он аст, ки имкон дорад сабабҳои пастравии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ ва баҳусус водии Рашт дар охири асри XX – аввали асри XXI муайян карда шавад. Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барои рушди худшиносию худогоҳии миллӣ ва ифтихори ватандорӣ шароит фароҳам овард.

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки таҳқиқи илмӣ ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт, на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки амалӣ низ дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Бояд қайд кард, ки то имрӯз доир ба ҳаёти иқтисодву иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият таҳқиқоти илмӣ хосса навишта нашудааст, аммо доир ба таърихи навоҳии алоҳидаи минтақа солҳои охир якҷанд асару мақолаҳо, ки бештар хусусияти публитсистӣ доранд, ба нашр расидаанд.

Дар маҷмӯъ адабиёти марбут ба мавзӯи омӯзишро шартан ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

1. Китобу монографияҳо, ки доир ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол бахшида шудаанд. Таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол дар ҷилди шашуми асари бунёдии “Таърихи халқи тоҷик”¹; “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол” (маҷмӯи мақолаҳо)²; “Бунёди давлатдорӣ навин”³; “Маданияти Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият”⁴ “Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол”⁵ инъикос шудааст. Дар ин асарҳо дар баробари таърихи сиёсӣ, инчунин, ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистони дар шакли мухтасар таҳлил шудаанд.

Чи тавре зикр шуд, ҷилди шашуми “Таърихи халқи тоҷик”, ки соли 2011 зери таҳрири академик Раҳим Масов ба нашр расид, таърихи халқи тоҷикро аз оғози ҶБВ то соли 2010 фаро мегирад. Дар ин асар бобҳои IV - VII ба замони истиқлол бахшида шуда, шароити таърихӣ таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанг ва сулҳи тоҷикон, азнавсозии иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ, сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият равшан таҳлил шудааст. Муаллифон кӯшидаанд, то тамоми масъалаҳоро аз диди нав ва мувофиқ ба тақозои замони истиқлолу манфиатҳои миллӣ таҳлил намоянд.

¹ История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010). Т. VI / под ред. Р.Масова. – Душанбе, 2011. – 688 с.

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

³ Бунёди давлатдорӣ навин. – М.: Радунитса, 2002.

⁴ Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) / Р.Н.Каримова. – Душанбе, 2013.

⁵ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Душанбе. 2003. – 178 с.

Ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол мукамалтар дар асари “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол” инъикос шудааст. Гарчанде раванди ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар ин маҷмӯа бо мақолаҳои алоҳида бахшида шудаанд, аммо доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда – таърихи Раштонзамин то имрӯз чизе таҳлилу омӯхта нашудааст.

Аз ҷумла, дар монографияи профессор Н.Б. Ҳотамова “Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета” соли 2008 ба нашр расидаро бояд хотирнишон кард. Муаллиф дар ин рисола таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодии мамлакатро дар солҳои давоми 1991-2006 пурра таҳлил кардааст. Қимати асар боз дар он аст, ки муаллиф раванди ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодиро воқеъбинона баҳо дода, камбудӣ ва саҳву хатоҳои содиршударо дар ин раванд пурра таҳлил намудааст¹.

Дар таҳқиқоти Абдурашитов Ф.М. – “Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв.” – масоили ислоҳоти обу замин дар Тоҷикистони соҳибистиклол матраҳ шудааст². Муаллиф дар асоси маводи зиёди бойгонӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти илмӣ раванди ислоҳоти кишоварзиро дар Тоҷикистон, бахусус ислоҳоти замин ва инчунин заминаҳои ҳуқуқии ин ислоҳот, таъсиси хоҷагиҳои фермериро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дигар монографияи арзишманди муаллифи мазкур таҳти унвони “Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI” соли 2020 ба забони тоҷикӣ нашр шуда, низ мавзӯи ислоҳоти замин, таъсис ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, ташаккули хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ дар Тоҷикистон, дар солҳои истиклолият, таҳқиқ шудааст. Дар асар асосҳои ҳуқуқии ислоҳоти замин, пайомадҳои иҷтимоӣ-иқтисодии бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ таҳлил шудааст³.

Дар рисолаву мақолаҳои профессор Рақиб Абулҳаев масоили таърихи муҳочират дар Тоҷикистон, аз ҷумла даврони истиклолият таҳлил шудааст. Муаррих дар китоби “Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000)” дар заминаи маводи фаровони бойгонӣ, сарчашмаву адабиёти илмӣ таърихи муҳочиратро дар Тоҷикистон дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва даврони истиклолият ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Муаллиф таърихи муҳочиратро ба се марҳала: 1924-1941; 1946-1960; 1961-2000 тақсим намудааст. Дар марҳалаи сеюм, ки солҳои истиклолиятро фаро мегирад, ҷанги шаҳрвандӣ ва дар натиҷаи он оғоз ёфтани раванди муҳочирати иҷборӣ ва ба Ватан бозовардани муҳочирони иҷбориро воқеъбинона таҳқиқ намудааст⁴.

¹Ҳотамова Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б. Ҳотамова. – Душанбе; 2008. – 268 с.

² Абдурашитов Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв. / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе: Промэкспо, 2018. – 371 с.

³ Абдурашитов Ф.М. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI / Ф.М. Абдурашитов. - Душанбе, 2020. – 395 с.

⁴ Абулҳаев Р. Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000) / Р. Абулҳаев. - Душанбе, 2009. – 439 с.

Муаллиф доир ба таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон асару мақолаҳои зиёд навишта¹, мавзӯи раванди муҳоҷират дар манотиқи ҷумхури, аз ҷумла навоҳии водии Раштро ба риштаи таҳлил кашидааст.

Асари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Уфӯқҳои истиқлол” мебошад. Таҳқиқоти мазкур аз 5 боб иборат буда, камбудиву дастовардҳои Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ, марҳалаи эҳё ва барқарорсозии давлати миллӣ, рушди иқтисодии мамлакат, сиёсати иҷтимоӣ ва натиҷаҳои самарабахши он, Ваҳдати миллӣ ва суботи иҷтимоӣ, макоми Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир ба қалам омадаанд.

Муаллиф ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ дахл карда, тамоми бурду бохтҳои ин равандро воқеъбинона ба риштаи таҳлил кашидааст².

2. Адабиёти ёддошти. Доир ба мавзӯи ҷанг ва сулҳи тоҷикон як қатор асарҳои ёддошти таълиф шудаанд, ки маъмултарини онҳо асарҳои А. Достиев, И. Усмонов, К. Абдулов, С. Кенчаев, А. Соҳибназаров, Ҳ. Насриддинов, Б. Каримов, Н. Дӯстов, Х.А. Тӯраҷонзода ва дигарон мебошанд³. Дар адабиёти ёддошти воқеаҳои сиёсии солҳои 90-ум, аз ҷумла навоҳии водии Рашт, таҳлил шудаанд. Ба назари мо камбудии асосии ин осори ёддошти дар он аст, ки муаллифон ба ин ё он воқеа баҳои яктарафа додаанд. Аз ин лиҳоз, он адабиёти ёддошти, ки ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол, аз ҷумла водии Рашт, дахл кардаанд, таҳлили холисона ва амикро талаб мекунанд. Аз тарафи дигар, дар ин асарҳо доир ба ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумхури ва манотиқи алоҳидаи он маълумот хеле кам оварда шудаанд. Дар ин асарҳо бештар масъалаи ҷанг ва сулҳи тоҷикон баррасӣ шудааст.

3. Асару рисолаҳои, ки бевосита ба таърихи водии Рашт марбутанд.

Ба ин гурӯҳ пеш аз ҳама диссертатсияи номзодии Ғолибшоҳ Наврӯзов – “Таърихи таъсис ва рушди вилояти Ғарми ҶШС Тоҷикистон (1921-1956)” (История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921–1956 гг.)-ро дохил намудан мумкин аст. Муаллиф дар таҳқиқоти худ ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт (собиқ вилояти Ғарм)-ро таҳқиқ шудааст. Аз лиҳози хронологӣ мавзӯи мазкур аз барқароршавии ҳокимияти Шӯроҳо оғоз шуда, то миёнаи солҳои 50-уми асри XX-ро фаро мегирад. Хотиррасон бояд намуд, ки ин

¹ Абдулҳаев Р. Аз таърихи фирориёни Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри XX / Р.Абдулҳаев. - Душанбе, 2018. – 272 с.

² Раҳмон Э. Уфӯқҳои истиқлол / Э.Раҳмон. - Душанбе: Ғанҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.

³ Достиев А. От себя не убежишь. (Сборник статей, бесед, выступлений и воспоминаний) / А.Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001; Достиев А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо / А.Достиев. – Душанбе: Ирфон. 2003; Усмонов И. Сулҳнома / И.Усмонов. – Душанбе: Матбуот.2001; Усмонов И. Соли Набиев / И.Усмонов. – Душанбе, 1995; Усмонов И. Чор рӯз ва рӯзҳои дигар / И.Усмонов. – Душанбе: Адиб, 1995; Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И.Усмонов. – Душанбе: Ирфон. 1999; Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш / А.Соҳибназаров. – Душанбе, 1997. – 310 с.; Каримов Б. Дар гирдоби зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Каримов. – М.:ТОО «Можайск»-Терра, 1995. – 192 с.; Каримов Б. Фарёди солҳо.М.:Трансдорнаука. 1997. – 1104 с.; Кенчаев С. Табадулоти Тоҷикистон К.1 / С.Кенчаев.– Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.; Кенчаев С. Переворот в Таджикистане К.2 / С.Кенчаев. – Тошканд: «Ўзбекистон», 1994. – 496 с.; Кенчаев С. Табадулоти Тоҷикистон. К.3 / С.Кенчаев. – Тошканд «Ўзбекистон», 1995. – 512с.; Дӯстов Н. Заҳм дар ҷисми Ватан. Хотира ва андешаҳо / Н.Дӯстов. - Душанбе: Ирфон.1994. – 336 с.

ягона рисола дар риштаи таърих доир ба таърихи муосири водии Рашт мебошад¹.

Асарҳои дигар доир ба таърихи водии Рашт китоби Назархоҷаи Наботӣ ва Мирзо Олимов зери унвони “Қаротегин кишвари обу офтоб” (соли 2002) мебошад, ки соли 2008 бо номи “Раштонзамин” ба нашр расид. Дар ин навишта таърихи водии Рашт аз замони қадим то даврони истиқлолият инъикос ёфтааст. Аммо дар асар доир ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият қариб хеле камранг аст. Муаллифон ба таърихи асримиёнагӣ ва давраи Шӯравии Раштонзамин аҳаммияти зарурӣ надодаанд. Дар охири китоб танҳо доир ба 39 нафар қурбониёни ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 маълумот оварда шудааст. Ин китоб ба “таърихи шифоҳӣ” бештар шабоҳат дошта, муаллифон дидаву шунидаи худро ба қалам додаанд. Дар ин асар хуччатҳои бойгонӣ ва дигар сарчашмаҳои муътамад истифода нашудаанд².

Дар солҳои соҳибистиклолӣ доир ба навоҳии алоҳидаи водии Рашт китобу дастурҳои зиёд ба нашр расидаанд. Аз ҷумла, китоби “Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ” бахшида ба таърихи ноҳияи Лахш аст³. Ин китоб дар қолаби донишнома таълиф шуда, дар он доир ба таърих, ҷуғрофиё, расму оин ва шахсиятҳои шинохтаи ноҳияи Лахш (собик Ҷиргатол) маълумот оварда шудаанд.

Соли 2006 китоби Назархоҷаи Наботов ва Баҳодур Абдусатторов таҳти унвони “Тоҷикобод диёри файзбор” нашр шуд, ки асосан ба таърихи ноҳияи Тоҷикобод дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва солҳои соҳибистиклолро фаро гирифтааст. Дар ин китоб маълумот доир ба шахсиятҳои сиёсӣ фарҳангии ноҳия низ оварда шудаанд⁴. Баробари ин, доир ба таърихи ноҳияи Тоҷикобод якчанд маводи дигар низ нашр шудаанд⁵.

Ин китобу маводи зикршуда аҳаммияти калони таърихӣ-кишваршиносӣ доранд, аммо нуқсонҳои асосӣ дар он аст, ки муаллифони онҳо муаррихони касбӣ нестанд ва дуруст аст, ки онҳо бо услуби публитсистӣ таълиф шудаанд. Аз тарафи дигар, дар онҳо маълумоти зиёди оморӣ ҷой дода шуд, илман таҳлилу баррасӣ нашудаанд.

Доир ба муассисаҳои таълимӣ Раштонзамин – Коллеҷи Навобод ва Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт якчанд асару мақолаҳо таълиф шудаанд. Китоби Муллоҷон Аҳмадов, ки зери унвони “Боргоҳи маърифат” соли 2018 ба нашр расид, ки фаъолияти 85-солаи Коллеҷи омӯзгорӣ Навободро дар бар мегирад⁶. Муаллиф фаъолияти коллеҷро дар солҳои истиқлолият баррасӣ намуда, мушкилиҳои солҳои

¹ Наврузов Г. История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921 – 1956 гг.): дис. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 2017. – 192 с.

² Наботӣ Н. Раштонзамин. – Душанбе: Деваштиҷ, 2008. – 580 с.

³ Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ. – Душанбе: АВА, 2006. – 324 с.

⁴ Наботов Н. Тоҷикобод диёри файзбор / Н. Наботов, Б. Абдусатторов. – Душанбе: Эр-граф, 2006. – 212 с.

⁵ 10-соли Тоҷикобод. – Тоҷикобод. 2001. – 22 с.; Абдусатторов Б. Файзи Тоҷикобод / Б. Абдусатторов. – Душанбе: Матбуот, 2003. – 32 с.

⁶ Аҳмадов М. Боргоҳи маърифат / М. Аҳмадов. – Душанбе, 2018. – 102 с.

аввали истиқлолият ва зина ба зина мустаҳкам шудани базаи моддӣ-техникии онро таҳлил кардааст. Инчунин дар асар маълумот доир ба омӯзгороне, ки солҳои тӯлонӣ дар коллеч хизмат кардаанд зикр шудааст.

Асари дигар, ки ба фаъолияти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида шудааст, китоби Мирзохоҷаи Пирзод ва Тӯйҷӣ Мирзод аст, ки зери унвони “Даргоҳи маърифат” таълиф шудааст. Гарчанде ин асар ба фаъолияти ДОТ дар ноҳияи Рашт бахшида шудааст, дар он инчунин доир ба шахсиятҳои шинохтаи минтақаи Раштонзамин ва дар асоси мақолаҳои методиву илмии устодон маълумоти зарурӣ фароҳам оварда шудаанд.

Солҳои охир дар бораи олимону омӯзгорон, ходимони сиёсӣ ва дигар шахсиятҳои таърихию шинохтаи Раштонзамин китобу асарҳои зиёде таълиф шудаанд¹.

Дар миёни онҳо китоби калонҳаҷми М. Амирбековро махсус таъкид кардан мумкин аст². Муаллиф дар ин китоб дар бораи 39 тан аз шахсиятҳои муътабари Раштонзамин маълумот овардааст. Китоб аз VI боб иборат буда, вобаста ба самти фаъолияти шахсиятҳо тақсимбандӣ шудааст: арбобони барҷастаи давлатӣ, суҳанварон, устодони ҳунар, олимон, ходимони ҳизбӣ, қаҳрамонони ҷанг ва меҳнати Раштонзамин.

Ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт дар суҳанронӣ ва баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи хоса касб кардаанд. Дар онҳо далелу факту рақамҳо ва ҳулосаҳои зарурӣ доир ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, ҳолисона оварда шудаанд³.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таърихнигории мавзӯи таҳқиқотӣ муаллифро ба ҳулосае овард, ки новобаста аз китобу мақолаҳои зиёде, ки ба солҳои истиқлоли давлатӣ бахшида шудаанд, то имрӯз таҳқиқоти

¹ Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 488 с.; Аҳмадзода М. Нақши ёдгори Раштонзамин / М. Аҳмадзода. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 288 с.; Хушов М. Омӯзгорони Рашт / М. Хушов, Н. Дилоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 207 с.; Маҳмуди Ш. Ноширони маориф дар Рашт (охири асри XIX ва ибтидои асри XIX) / Ш. Маҳмуди. – Душанбе: Илм, 208 с.; Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯр аз Раштонзамин. – Душанбе: Сифат, 2014. – 94 с.; Мунаввар Шогадоев – арбоби барҷастаи давлати Тоҷикистон. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 88 с.; Хуш А. Шуриши Усмон / А. Хуш. – Душанбе: Адиб, 2008. – 111 с.; Масов Р.М. Всагаджикский староста / Р.М. Масов // Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы о его жизни и деятельности. – Душанбе: Дониш, 2000. – С. 3-20; Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы его жизнедеятельности / сост.: Р.А. Абулхаев, Н.Б. Хотамов, Х.М. Мухаббатова. – Душанбе: Дониш, 2000. – 228 с.

² Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 486 с.

³ Пешвои миллат ва рушди Раштонзамин. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 261 с.; Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 360 с.; Водии Рашт мулки пурфайз аст / Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо мардуми ноҳияи Рашт, 25 сентябри соли 2013 // Оинаи Рашт. – 2013. – №33. – С.1-2; Шукри неъмат шукри ваҳдат, шукри Пешвои Кабир // Оинаи Рашт. – 2013. – №28. – С.2-3; Тоҷикистонро ба кишвари пешрафта табдил диҳем / Суҳанронии Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Нуробод, 25 сентябри соли 2016 // Нури Нуробод. – 2016. – №19-20. – С.1-2; Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳияи Рашт // <http://base.mmk.tj> // Санаи мурочиат: 22.11.2019; Суҳанронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тоҷикобод (26.09.2016) // <http://www.president.tj>; Суҳанронӣ дар мулоқот бо фаъолону сокинони ноҳияи Сангвор (25.09.2016) // <http://www.president.tj>; Суҳанронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тавилдара (26.09.2013) // <http://www.president.tj> ва ғ.

алоҳидае, ки ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои соҳибистиклолият инъикос намояд, хеле кам вучуд дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ

Диссертатсияи мазкур дар чаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар мавзӯи “Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хоси раванди таърихӣ (давраи муосир)” омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Ҳадафи таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиш ва инъикоси мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар тӯли солҳои соҳибистиклолӣ, натоиҷи таҷрибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилоти ҷамъиятии минтақа, ҷумҳурӣ, инчунин байналмилалӣ дар ҳалли ғаврии мушкилоти минтақа, нишон додани чараёни татбиқи онҳо дар соҳаи иҷтимоӣ мебошад.

Бо дарназардошти мақсади зикршуда дар диссертатсия вазифаҳои зерин гузошта мешаванд:

- равшан намудани заминаҳо ва сабабҳои бухрони иқтисодиву иҷтимоии навоҳии водии Рашт дар солҳои аввали истиқлолият;
- таҳқиқ ва равшан намудани омилҳои тараққи сусти саноат, мушкилот ва дурнамои он дар минтақа;
- омӯхтани чараёни пешрафти соҳаи кишоварзии водии Рашт дар солҳои истиқлолият;
- шарҳи вазъ ва рушди минбаъдаи низом (система)-и тандурустӣ;
- муайян кардани зарурияти ислоҳоти мактабу маориф дар солҳои истиқлолият, мушкилот ва монеаҳои соҳа;
- баррасии нақши фондҳои гуногуни сармоягузорӣ ва соҳибқорони маҳаллӣ дар рушди бахшҳои иқтисодӣ ва фарҳанги минтақа;
- муайян намудани нақши муассасаҳои фарҳангӣ дар боло бурдани маърифатӣ аҳоли;
- баррасии имконоти сайёҳии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои он.

Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро таърихи навоҳии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқоти диссертатсионӣ – ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар солҳои истиқлолият (1991-2021) мебошад, ки дар муқоиса ба дигар манотиқи ҷумҳурӣ дорои хусусиятҳои худ аст.

Доираи ҷуғрофӣ таҳқиқот фарогири ноҳияҳои Рашт, Лахш, Нуробод, Тоҷикобод ва Сангвори водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Чаҳорҷӯбаи хронологии таҳқиқот даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон – солҳои 1991-2021-ро фаро мегирад. Ин марҳалаи тағйироти куллӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳуристон.

Ин марҳала сарфи назар аз рӯйдодҳои фоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) – талафоти зиёди ҷонӣ, моддӣ ва маънавӣ дар ҳаёти ҷумҳурӣ ва ҳосатан навоҳии водии Рашт аҳаммияти калони илмӣ дорад. Дар ин марҳала Тоҷикистон ба истиқлоли нисбатан комил соҳиб гардида, дар арсаи байналмилалӣ мақоми хоса пайдо кард ва рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакат заминаи мусоид фароҳам омад.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки дар асоси таҳлили воқеъбинонаи мушкилоти фарогири ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар давраи истиқлолияти ҷумҳурӣ ҳамаҷониба омӯхта шавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ -таърихӣ истифода шудаанд. Дар таҳқиқот усулҳои диалектикӣ, таърихӣ, мантиқӣ, системавӣ, функционалӣ, иҷтимоӣ, меъёрию мантиқии таҳлили илмӣ, истифода шудаанд.

Диссертатсия, ки ҷанбаи таърихӣ дошта, ба таърихи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият бахшида шудааст, дар он усулҳои таърихӣ, аз ҷумла таърихӣ-мантиқӣ ва таҳлили иҷтимоӣ-таърихӣ, хронологӣ ба таври васеъ истифода шудаанд. Онҳо имкон доданд, ки хусусиятҳо, тамоюл, қонуниятҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт муайян карда шавад.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқоти диссертатсиониро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

А) Дар диссертатсия маводи бойгонӣ, аз ҷумла Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фондҳои 1483,1469,360); Филиали бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт; бойгонҳои ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон; бойгонҳои ҷорӣ Мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ дар ноҳияҳои Рашт, Тоҷикобод, Нуробод, Сангвор, Лахш истифода шудаанд. Аз бойгонҳои мазкур сарчашмаҳои дасти аввал, ҳосатан ҳисоботу хулоса, қарору фармонҳо, лоиҳа ва дигар маводҳо истифода шудаанд, ки қисми бештараф бори аввал ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

Б) Пайдост, ки баъди эълони истиқлолияти давлатӣ дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат дигаргуниҳои кулӣ ба миён омада, кишвар роҳи нави тараққиётро пеш гирифт. Зина ба зина ин таҳаввулот аз лиҳози ҳуқуқӣ ба расмият дароварда мешуд. Дар ин раванд садҳо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул шуда, он қисмате, ки ба мавзӯи мавриди таҳқиқ марбут буд, дар рисола истифода шудаанд. Ба ин қатор, пеш аз ҳама, Конститутсия, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо ва дигар асноди меъёрӣ-ҳуқуқӣ шомил шудаанд. Инчунин, ба ин гурӯҳи сарчашмаҳо “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030”, “Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2016-2020”, барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии Рашт ва ғайраро шомил намудан мумкин аст.

В) Гурӯҳи дигари сарчашмаҳоро матбуоти даврӣ ташкил медиҳад, ки дар он раванди дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ

инъикос шудааст. Дар рафти таҳқиқот рӯзнома ва маҷаллаҳои “Ҷумҳурият”, “Минбари халқ”, “Asia плюс”, “Самак”, “Бочу хироч”, “Адабиёт ва санъат” “Тоҷикистон” “Садои мардум”, “Ҷавонони Тоҷикистон”, “Фараж” “Бонувони Тоҷикистон” “Энергетика ва саноат” “Молия ва ҳисобдорӣ” “Илм ва ҳаёт” истифода гардидаанд. Зимни таҳқиқот баробари маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ, ба монанди “Ҳақиқати Комсомолобод” “Паёми Тоҷикобод”, “Нури Нуробод”¹ “Оинаи Рашт”, “Мавҷи Хингоб”, “Қаротегин” истифода шудаанд.

Г) Дар рафти таҳқиқот диссертатсия мавод аз сомонаҳои интернетии дохиливу хориҷӣ, аз ҷумла сомонаҳои вазорату идораҳои давлатӣ: Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода шудаанд.

Д) Дар чараёни таҳқиқот маҷмӯаҳои оморӣ, аз ҷумла маҷмӯаҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: 1) “Минтақаҳои Тоҷикистон”; 2) “Тоҷикистон дар рақамҳо”; 3) “Тоҷикистон ва минтақаҳо”; 4) “Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ” ва ғайра низ истифода шуданд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот кор дар он аст, ки бори аввал дар таърихнигории ватанӣ вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ, бо ҷалби доираи васеи адабиёту сарчашмаҳои муътамад, таҳқиқ шудааст.

Бори аввал ба рӯйдодҳо ва далелҳои марбут ба таърихи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, баҳои воқеӣ дода мешавад.

Дар ин замина, ҳулосаҳои дар мундариҷаи диссертатсия мавҷудбударо муаллиф бо назардошти самаранокиаш барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии соҳа баровардааст.

Ҳамин тавр, масъалаҳои зерин ба сифати навгонии илмӣ дар диссертатсия муайян шудаанд:

- замина ва сабабҳои бухрони иқтисодиву иҷтимоии навоҳии водии Рашт дар солҳои аввали истиқлолият таҳқиқ гардид;
- омилҳои суғуртаи таракқи кардани саноат, мушкилот ва дурнамои он дар минтақа омӯхта шуд;
- бори нахуст пешрафти соҳаи кишоварзии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои он таҳлил гардид;
- вазъ ва рушди минбаъдаи низом (система)-и тандурустӣ таҳқиқ шуд;
- бори аввал зарурияти ислоҳоти мактабу маорифи навоҳии водии Рашт дар даврони истиқлолият, баррасӣ шуд;

¹ Рӯзномаи мазкур бори аввал соли 1948 бо номи “Ҳақиқати Комсомолобод” нашр шуда буд, солҳои 1995-2003 бо номи “Садои Дарбанд” ва аз соли 2003 инҷониб бо номи “Нури Нуробод” нашр мешавад.

- нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар боло бурдани маърифати аҳоли муайян гардид;
- имконоти рушди сайёҳии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои соҳа таҳқиқ шуд.

Муқаррароти зерин ба ҳимоя пешниҳод мегардад:

1. Ибтидои солҳои 90-уми қарни XX дар таърихи Тоҷикистон давраи ниҳоят мураккаб ва ҳамзамон тақдирсоз буд, зеро баъди эълони истиқлоли давлатӣ бо таъсири қувваҳои хориҷиву дохилӣ кишвар ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки дар натиҷа анқариб ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат хароб гардиданд. Новобаста ба ин, ин давра марҳалаи муҳим, мураккаб ва таззоди гузариш ба низоми нави иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт;
2. Қатъи назар аз мавҷудияти захираҳои бузург ва иқтидорҳои маҳаллӣ соҳаи саноат дар навоҳии водии Рашт на он қадар рушд ёфтааст. Ин ҳолат дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ низ ба ҷашм мерасид. Ҳамзамон рушди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ ва ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти саноатӣ дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ метавонад ба таъмин намудани аҳоли ба ҷойи кори доимӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки яке аз мушкилоти асосии минтақа аст, мусоидат кунад. Ба иқтидори пуррааш ба қор даромадани НБО “Роғун” норасоии қувваи барқро пурра аз миён бурда, барои рушди саноат дар навоҳии водии Рашт шароити мусоид фароҳам хоҳад овард;
3. Водии Рашт минтақаи кишоварзӣ аст ва аксарияти мардум ба деҳқонӣ машғуланд. Фурӯпошии ИҚШС ва ҷанги шаҳрвандӣ ба ин соҳа низ таъсири амиқ расонид, ки дар натиҷа садҳо ҳазор га заминҳо ба шӯразор табдил ёфта, истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ коҳиш ёфт. Бо амалӣ шудани стратегияву барномаҳо ва қарору фармонҳои Ҳукумати мамлакат соҳаи кишоварзӣ дубора эҳё шуда дар 14-соли охир майл ба рушд дорад;
4. Таҳлили вазъи тандурустӣ дар водии Рашт нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ соҳа ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуда, фаъолияти қисми зиёди беморхонаву нуктаҳои тиббӣ ва дорухонаҳо фалаҷ гардида ё тамоман хароб шуданд. Табибону кормандони соҳа тарки касби худ карданд, ки ин вазъияти соҳаро боз ҳам мураккаб намуд. Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа на танҳо муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо муассиса, дорухона ва нуктаҳои тиббии нав бунёд гардидаанд;
5. Азбаски замони муосир айёми дастовардҳои бузурги илмӣ-техникӣ ва кашфиёти навини хиради инсонӣ мебошад, роҳ ба сӯйи онҳо танҳо аз мактабу маориф ва сиёсати дурусти давлату ҳукумат дар ин самт ибтидо мегирад. Новобаста аз хисороти ҷанги шаҳрвандӣ ва таассуби мазҳабӣ дар солҳои истиқлолият қорҳои зиёде дар рушди соҳаи маорифи навоҳии водии Рашт анҷом дода шуданд.
6. Дар солҳои соҳибистиклолӣ новобаста аз вазъи мураккаби солҳои 90-ум аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба соҳаи фарҳанг тавачҷуҳи хоса

зоҳир карда шуд. Дар ин солҳо (1991-2021) фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи неруҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одобу ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣ чихати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ тақони бузург бахшиданд;

7. Рушди иқтисодии водии Рашт дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои ғоиданок аз фаъолияти сайёҳӣ низ вобастагӣ дорад. Баҳусус барои сайёҳии фарҳангӣ, “экотуризм” ва сайёҳии экстремалӣ дар водӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки маводи дар он мавҷудбуда минбаъд дар навиштани асарҳои махсуси бунёдӣ, оид ба таърих ва таърихнигории таърихи халқи тоҷик, истифода шуда метавонад. Тавсияҳои илмӣ дар диссертатсия мавҷудбударо мақомоти давлатӣ барои таҳияи барномаҳои нав барои рушди минбаъдаи соҳаҳои ҷудогонаи хоҷагии халқи минтақа метавонанд истифода баранд. Муқаррароти асосии диссертатсия дар таҳияи курси лексияҳо ва хондани курсҳои махсус доир ба таърихи халқи тоҷик барои донишҷӯёни мактабҳои олии метавонад хизмат кунад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Аз рӯи мазмун ва мундариҷаи худ диссертатсия ба ихтисосҳои 6D020300 – Таърих, аз ҷумла ба ихтисоси 6D020301 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот он аст, ки ӯ дар асоси шумораи зиёди маводи бойгонӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти нашргардида доир ба ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, таҳқиқоти маҷмӯиро анҷом додааст. Натиҷаи таҳқиқоти мазкур, ҳулосаю нағониҳои илмӣ, муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва тавсияҳои ҷанбаи амалӣ дошта бевосита аз ҷониби муаллиф таҳия, баррасӣ ва собит карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияи байналхалқӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ ва амалӣ: конференсияи илмию назариявӣ, “Истиқлолият дастоварди бузурги миллати тоҷик”, дар мавзӯи “Пешвои миллат ва дурнамои ноҳияи Рашт дар замони истиқлолият”, Рашт, 5.09.2018, Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ, ш.Душанбе, 28.11.2020 “Таърих, анъана ва дурнамои рушди ҳунарҳои мардумӣ” дар мавзӯи “Имкониятҳои сайёҳии ноҳияи Лахш: мушкилот ва дурнамо”, Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 4.09.2021, “Истиқлоли давлатӣ: марҳалаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик (ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон)” дар мавзӯи “Вазъи маорифи ноҳияҳои водии Рашт дар солҳои

Истиқлолият (1991-2021)” ва дигар чамъомадҳои илмӣ-оммавӣ шунда шуданд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ (суратмаҷлиси №1 аз 18. 01. 2022) ва ҷаласаи Шӯрои олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ (протоколи №4, аз 29 апрели соли 2022) муҳокима ва баррасӣ гардида, ба ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти умумӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар 10 мақолаи илмӣ муаллиф, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба нашр расиданд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 195 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда (бо 296 номгӯй) иборат аст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи диссертатсионӣ асоснок гардида, дараҷаи коркарди он, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, доираи хронологӣ ва ҷуғрофӣ, услуб ва усули коркарди мавзӯ мушаххас гардида, аҳаммияти назариявӣ ва амалии кор, манбаъҳо ва навгонии илмӣ таҳқиқот, инчунин муқаррароти асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян мегардад.

Боби якуми диссертатсия – **“Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии водии Рашт дар солҳои истиқлолият (1991-2021)” номгузорӣ шуда**, аз се зербоб иборат аст. Дар зербоби аввал – **“Вазъи саноат: мушкилот ва дурнамо”** оид ба истехсолот ва тавлидоте, ки молҳои хомро ба тариқи ҷараёни истехсолӣ кор бароварда мешаванд, маълумоти илмӣ гирд оварда шудааст. Инчунин мушкилот ва ҷораандешии ояндабинона аз доираи илмӣ муаллиф дур намондааст. Бояд илова кард, ки вазъи саноати водии Раштро наметавон бе равандро, монеаҳои вазъи саноати ҷумҳурӣ ва сиёсати ҳукумати мамлакат дар ин марҳала объективона таҳқиқ намуд. Аз ин рӯ, дар ин зербоби диссертатсия вазъи саноати навоҳии водии Рашт дар доираи саноати ҷумҳурӣ таҳқиқ шудааст. Вазъи саноати ноҳияҳои Рашт, Лахш, Нуробод, Тоҷикобод ва Сангвор дар зербоби мазкур таҳлил шудааст.

Дар зербоби дуввуми боби аввал – **“Ҳолати кишоварзӣ: таназзул ва азнавсозии он”** доир ба марҳалаи харобшавӣ ва камшавии заминҳои кишоварзӣ; марҳалаи барқарорсозии заминҳои кишоварзӣ; марҳалаи азхудкунӣ ва афзоиши заминҳои кишоварзӣ дар водии Рашт маълумоти илмӣ дода шуда, аз саҳми арзишманди пажӯҳишгарони ватанӣ хулосаҳои амиқ гирд овардааст.

Баъди истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ тарзи нави хоҷагидорӣ, мувофиқ ба иқтисоди бозорӣ шакл мегирӣфт, ки барои он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам овардан зарур буд. Пеш аз ҳама Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ», ки 21 феввали соли 1991 қабул шуда буд, ба соҳаи кишоварзӣ низ рабт дошт. Инчунин 5 март соли 1991 Шӯрои Олӣ Қонун «Дар бораи ислоҳоти замин»-ро

қабул намуд, ки қадами бузурге дар самти ислоҳоти замин ва умуман кишоварзӣ буд¹. Қонуни зикршуда зарурати қабули Кодекси нави заминро дар мамлакат ба миён овард, ки шаклҳои нави заминдориро, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯӣ буданд, ба ҳукми қонунӣ медаровард.

Ҳамчунин дар ин зербоб дар бораи шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонии навоҳии водии Рашт ва истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар минтақа навғониҳои ҷолибӣ илмӣ гирд оварда шудааст. Дар соҳаи кишоварзии минтақаи Рашт истеҳсоли ғалла ва картошка мақоми асосиро ишғол менамояд, зеро иқлими он барои парвариши ин маҳсулот мусоид аст. Истеҳсоли ғалла бошад дар водии Рашт ба мисли дигар навоҳии ҷумҳурӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад. Дар ин минтақа дар солҳои соҳибистиклолӣ соҳаи картошкапарварӣ, дар қатори истеҳсоли ғалла ва ғалладона ба дастовардҳои назаррас ноил гардид ва гардида истодааст. Агар ҳаҷми заминҳои кишти картошка дар соли 1997 ҳамагӣ 300 гектарро ташкил дода бошанд, дар соли 2007 ба 5067 ва дар соли 2018 ба 9345 га расонида шуд.

Шароити ҷуғрофии минтақаи Рашт барои рушди чорводорӣ низ мусоид аст. Чорводорони панҷ ноҳияи минтақа агар дар соли 1991 6308 тонна шир истеҳсол карда бошанд соли 2000 он ба 8 тонна расид, истеҳсоли пашм аз 171 тонна ба 4 тонна коҳиш ёфт. Дигар маҳсулоти чорводорӣ низ қариб ба нестӣ рафта расид². Солҳои 2009-2018 давраи рушди босуръати чорводорӣ дар минтақа мебошад. Чунончӣ: ба ҳисоби аввали соли 2021 дар ҳама категорияҳои хоҷагиҳо 178645 сар чорвои калони шохдор; 505842 сар гӯсфанду буз, 4509 сар асп ба қайд гирифта шуд³. Аз ин зербоб метавон хулоса кард, ки соҳаи кишоварзӣ дар замони истиқлолият дар водии Рашт бо суръат тараққӣ карда истодааст.

Дар зербоби сеюми боби аввал—“**Соҳаи тандурустӣ ва хизматрасонии тиббӣ**” доир ба соҳаи тандурустӣ ва хизматрасониҳои тиббӣ дар минтақаи Рашт аз замони аввали соҳибистиклолӣ то давраи ҳозира ба тафсил маълумот дода шудааст. Чуноне, ки маълум аст дар солҳои мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ соҳаи тандурустии мамлакат ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, қариб дар ҳама манотиқи кишвар беморхонаву нуқтаҳои хизмати тиббӣ фаъолият мекарданд. Бавуқуъ пайвастании воқеаҳои нохуши солҳои 90-уми асри гузашта пеш аз ҳама низоми дорухонаҳо зарари ҷиддӣ дид. Қисми зиёди дорухонаҳои навоҳии водии Рашт қариб пурра нобуд карда шуданд. Тамоми молу амвол ва воситаҳои асосӣ, аз ҷумла нақлиёти дорукашонӣ, базаҳои дорунигаҳдорӣ ва қариб ҳамаи дорухонаҳо шахсӣ карда шуданд ё таллаву тороч гардида аз байн рафтанд⁴.

¹ Ба қонуни мазкур солҳои 1994-1995 тағйиру иловаҳо ворид намуданд.

² Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. Душанбе, 2001.— С.161-168;171-175; 180-183.

³ Минтақаҳои Тоҷикистон. Агенсии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.— С.264-274.

⁴ Ҳисоботи Раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1999 // ФБМДҚТНР. Ф.7. Н.1. Б.14. В.101-128; Дар бораи ҳисоботи Комитети иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Фарм дар давраи ҳисоботи соли 1994// ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи

Дар давоми 30-соли истиқлолият дар ҷумҳурӣ маблағгузори соҳа анқариб 1600 маротиба афзоиш ёфта, аз 1 миллион сомони соли 1992 ба 1 миллиарду 550 миллион дар соли 2021 расид. Таърихи солҳои 1991-2020 дар ҷумҳурӣ 1500 муассисаи тандурустӣ бунёд ва ба таҷҳизоти замонавӣ таъмин гардид. Аз ҷумла, дар панҷ соли охир беш аз 120 беморхона, 210 маркази саломатӣ, 80 дармонгоҳ, 250 бунгоҳи тиббӣ ва 56 корхонаву коргоҳҳои марбутатаи тозабунёд ба ҳифзи сихҳати ҷомеа пардохтанд. Аз ин раванди созандагӣ ҳамма манотиқи кишвар, аз ҷумла водии Рашт бархурдор буд¹. Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои соҳаи тандурустӣ нақшаҳои барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа натавонанд муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав сохта ба истифода дода шуданд.

Боби дуюми рисола **“Ҳаёти фарҳангии водии Рашт дар солҳои истиқлолият”** аз се зербоб иборат аст.

Зербоби аввал **“Вазъи маориф”** номгузори шуда, вазъи маорифи минтақа дар солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ бо мақсади дастгирии ҷавонони лаёқатманд ва тайёр намудани мутахассисони баландсифат барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқӣ мамлакат, бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Стипендияи байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **“Дурахшандагон”** ва бо мақсади танзимқабули шахрвандони кишвар барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии мамолики хориҷӣ **“Маркази барномаҳои байналмилалӣ”** таъсис дода шуд.

Дар натиҷаи ин тадбирҳо ҳамасола хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҳамма манотиқи ҷумҳурӣ, аз ҷумла водии Рашт, ба тариқи озмун ба донишқадаву донишгоҳҳои хориҷи кишвар фиристода мешаванд. Агар ба гузаштаи мактабу маориф дар замони Шӯравӣ нигоҳ кунем, нахустин макотиби замонавӣ дар водии Рашт (онвақта Фарм) соли 1925 ташкил шуда, дар андак муддат бахши маориф ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Таълиму тадрис дар замони Шӯравӣ дар ин омӯзишгоҳ хуб ба роҳ монда шуда буд.

Дар зербоби дуюми боби дуюм - **“Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ва нақши онҳо дар боло бурдани фарҳанги аҳоли”** - таърихи фаъолияти муассисаҳои маданӣ- маърифатӣ таҳлил гардидааст.

Заволи Иттиҳоди Шӯравӣ ва оғози ҷанги таҳмили шахрвандӣ дар баробари соҳаҳои дигари хоҷагии халқ ба ҳаёти маданияти ҷумҳурӣ таъсири манфии худро расонид. Дар ин давра дар навоҳии водии Рашт қисмати муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ: клубу чойхонаҳо, китобхонаву осорхонаҳо ғорат карда шуда, дастаҳои эҷодӣ, театрҳо аз фаъолият боз

депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992 ва вазифаҳои барои соли 1993” // ФБМДҶТНР. Ҷ.6. Н.1. Б.96. В.32- 41.

¹ Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ // Бонувони Тоҷикистон. - 2018. - №144 (ноябр). - С.32-33..

монданд¹. Дар навоҳии водии Рашт кам набуданд ҳолатҳое, ки ашӯҳои хонаҳои маданият ва клубҳо ғорат шуда, ин иншоотба масҷид табдил дода мешуданд². Бо мақсади рушди соҳаи фарҳанг, барқарорсозии муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ва муаррифии фарҳанги милли дар солҳои истиқлолият даҳҳо барномаву санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул ва дар амал татбиқ гардиданд.

Дар бештари навоҳии водии Рашт мактабҳои санъати бачагона фаъолият менамоянд, ки дар онҳо муаллимони касбӣ дарс мегӯянд. Барои мисол дар ноҳияи Рашт 11 нафар муаллимон, аз он 4 нафар бо маълумоти олии касбӣ, боқимонда дорой маълумоти махсуси касбӣ буда, ба 73 нафар хонандагон санъати мусиқӣ меомӯзонанд.

Яке аз иқдомҳои наҷиб дар самти ҷалби ҷавонон ба китоб ва китобхонӣ ин Озмуни “Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст”, мебошад, ки дар тамоми манотиқи кишвар гузаронида мешавад. Дар як муддати кӯтоҳ он тавонист самари хуб диҳад. Гарчанде аз навоҳии минтақаи Рашт касе дар ин Озмуни ҷумҳуриявӣ ғолиб наомада бошад ҳам, аммо дар рафти он иштироки фаъолона доштанд. Илова бар ин, дар навоҳии минтақа дар рафти ин озмун доираи васеи ҷавонону наврасон дар он иштирок мекунанд³. Барои мисол танҳо дар ноҳияи Рашт дар ин озмун 437 нафар хонандагон-мактаббачагон ва 50 нафар донишҷӯйёну омӯзгорон ва дигар хоҳишмандон иштирок намуданд⁴.

Театр низ дар ҳама давру замон моҳияти хосаи маънавӣ дошта, дар ҳаёти фарҳангии мамлакат санъати театрӣ ҷиҳати бедор намудани завқи бадеӣ, тарбияи маънавӣ ва дарки зебопарастӣ нақши боризро дорост. Дар давраи пас аз Шӯравӣ ҷойи муҳимро дар ҳаёти фарҳангӣ-маърифатии ҷомеа осорхонаҳо ишғол менамоянд. Агар дар соли 1991 дар Тоҷикистон 27 осорхона фаъолият мекард, дар соли 2009, теъдоди он ба 43 осорхона расонида шуд⁵.

Солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар МТМУ навоҳии водии Рашт осорхонаҳои зиёди мактабӣ-кишваршиносӣ таъсис дода шуда буданд, ки бо сабаби воқеаҳои маълуми солҳои 90-ум қисми зиёди онҳо нобуд гардиданд. Баъди фароҳам омадани шароити осоишта дар баъзе муассисаҳои таълимӣ фаъолияти осорхонаҳои мактабӣ дубора барқарор ва ба роҳ монда шуд. Аз рӯйи маълумоти Вазорати фарҳанги ҷумҳурия айни замон дар назди МТМУ №1,2-и ноҳияи Рашт, МТМУ №5,13

¹Годовой отчет по библиотекам (Рогун, Тавилдаре, Джиргатол, Таджикабад, Гарм и т.п.) за 1993 -1994 гг. //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.127, 131,132.

²Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани таракқиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992” //ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.71. В.1-10; Ҳисоботи Кумитаи иҷроияи Шӯроӣ депутатҳои халқии ноҳияи Комсомолобод дар соли 1994 вавазифаҳо барои соли 1995 //ФБМДҚТНР.Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35.

³Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти таракқиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019//<http://rasht.tj> //Санаи мурочиат: 31.12.2019

⁴Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳангӣМақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт //Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. 2019. – С.4.

⁵Абдусатторов Б. Биёед, нигораҳои осорхонаро афзун гардонем //Паёми Тоҷикобод. 2018. №2. 13-уми январ. – С.3.

ноҳияи Тоҷикобод, МТМУ №2 ноҳияи Лахш осорхонаҳои мактабӣ фаъолият доранд¹.

Ҳамин тавр, дар солҳои соҳибистиқлолӣ новобаста аз вазъи мураккаби солҳои 90-ум аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба соҳаи фарҳанг тавачҷуҳи хоса зоҳир карда шуд. Дар ин солҳо (1991-2021) фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одоби ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣҷиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ тақони бузург бахшиданд.

Дар зербоби сеюми боби дуум-“**Рушди сайёҳӣ, мушкилот ва дурнамои он**” дар бобати инкишофи соҳаи туризм ва роҳҳои азбайнбарии мушкилоти соҳа баррасӣ шудааст.

Дар солҳои охир рушди туризм дар ҳама манотиқи олам ба ҷашм мерасад. Масалан, дар давлати Испания туризм зиёда аз 30 % -и даромади миллиро ташкил медиҳад². Зеро ин соҳа дар ғани гардонидани буҷаи кишварҳо яке аз бахшҳои муҳимми иқтисодиёт ба шумор меравад. Дар солҳои мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ туризм дар Тоҷикистон начандон рушд ёфта буд. Сабаб дар он буд, ки низоми мавҷуда ва сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати ИҶШС барои рушди туризми байналмилалӣ монеа мешуд. Истиқлолияти давлатӣ ин монеаҳоро бартараф намуд. Бо ибтиқори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 27-уми майи соли 2017 Қумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта³, соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва инчунин солҳои 2019-2021 “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардиданд. Дар заминаи иқдомҳои амалишуда дар мамлакат шароити мусоид барои рушди соҳаи туризм ба миён омад, ҳамзамон ҳунарҳои мардумӣ, ки ба гӯшаи фаромӯшӣ рафта буданд, аз нав эҳйё гардиданд⁴.

Дар минтақа ёдгориҳои зиёди таърихиву фарҳангии мавҷуданд, ки метавонанд макони бозиди сайёҳону меҳмонон бошанд ва инчунин ба густариши ҳунарҳои миллӣ дар ин гӯшаи диёрамон мусоидат намоянд⁵.

Табиати афсункору назаррабои дараҳои Камаробу Ясман, Ҷоиту Ваҳё, Муҷихарфу Ҳакимӣ хеле нотакрору дилрабо буда, аз бехтарин

¹Муминова Х. Назаре ба фаъолияти осорхонаҳои мактабӣ дар замони истиқлолият //Паёмномаи Фарҳанг. 2017. №3.

²Мухаббатова Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизаҳост //Ҷумҳурият. – 2015. -№58. – 20-уми март.

³Абдуғаффорзода Н. Тоҷикистон кишвари сайёҳӣ мешавад //Бонувони Тоҷикистон. – февали 2018. – №155. – С.2-4.

⁴ Солҳои 2019-2021 расман солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон шуданд //http://orien.info//jomea//Санаи муҷрият 23.01.2020

⁵Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдат имиллӣ дар ноҳии Рашт //http://base.mmk.tj//Санаи муҷрият: 22.11.2019

макони сайру саёҳат ба шумор меравад. Чандин солҳост, ки диққати дӯстдорону шавқмандони сайёҳат ва кӯҳнавардиро куллаҳои осмонбӯси Исмоили Сомонӣ, Пётри 1, пириҳои Федченко ба худ ҷалб намудааст. Таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва дар самти сайёҳии фарҳангӣ муваффақ нишон медиҳад дар шароити муосир диққати хориҷӣро натавонанд табиати зебо, балки таърихи фарҳанг, расму русум, анъанаҳои миллӣ ва мавзӯҳои таърихӣ-меъморӣ халқиятҳои дигар ҷалб менамояд.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ бо сабаби сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ чун дигар манотиқи ҷумҳурии навоҳии водии Рашт низ ба мушкилоти ҷиддӣ мувҷеҳ шуд. Дар муқоиса ба дигар манотиқи кишвар дар инҷо амалиёти ҷангӣ бевосита сурат мегирифтанд. Дар рафти амалиёти ҷангӣ, ки дар ин минтақа сурат гирифтанд, иқтисодии минтақа зарари калон дид. Сатҳи зиндагии мардум поён рафта, аҳолии зиёд муҳоҷири иҷборӣ шуданд ва моликияти онҳо ба коми оташ фуру рафт ё аз ҷониби ашхоси ҷудогона ғорат шуданд.

Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ба ҳаёти фарҳангии навоҳии водии Рашт низ таъсири манфӣ худро расонид. Садҳо иншооти фарҳангӣ хароб гардида, таассуби динӣ дар ҷомеа боло рафт. Ин раванд ва шароити ногувори давр (ҷангу хунрезӣ, фишору зӯрварӣ ва ғ.) ба зехну равони мардум, бетаъсир намонд. Маҳз чунин буд пайомади ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ барои сокинони Раштонзамин. Ин харобкориву бухрони ба амал омада рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаро як даҳсола ба қафо партофта, мушкилоти зиёдеро ба мерос гузошт.

Баъди баргузори Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олӣ, ки дар рафти он муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯрои Олӣ интихоб шуд, масъалаи баргардонидани гурезагон, аз ҷумла аз водии Рашт, яке аз мавзӯҳои меҳварии сиёсати ӯ ба ҳисоб мерафт. Бо талошҳои сарвари давлат – Эмомалӣ Раҳмон ва кишвару созмонҳои байналмилалӣ моҳи июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки барои барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи водии Рашт низ замина муҳайё кард [6-М].

27 июни соли 1997 Ҳукумати мамлакат, хосатан Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои барқарорсозии хоҷагии халқи водии Рашт тамоми имкониятҳоро истифода намуд. Шуруъ аз соли 1995 то имрӯз барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт пайваستا қабул мегарданд, ки барои ҳалли монеа ва мушкилоти масоили иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа равона шудаанд [3-М].

Таҳқиқи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт дар солҳои истиқлолият, нишон дод, ки ин раванд дорои паҳлӯҳои мусбӣ ва манфӣ мебошад.

Тарафҳои мусбӣ:

1. Кишоварзӣ навоҳии водии Рашт соҳаи калидӣ ба ҳисоб рафта, асоси иқтисодиёти минтақа ба шумор меравад. Вазъи кишоварзии минтақаро дар солҳои истиқлолият таҳлил намуда, онро ба се марҳала тақсим кардан мумкин аст:

1) **Марҳалаи бӯҳронӣ, ки ба солҳои 1991-2000-ум рост меояд.** Дар ин марҳала майдони заминҳои кишт коҳиш ёфта, қисми зиёди моликияти колхозу совхозҳо хусусӣ гардонида шуда, ҳуди онҳо ба хоҷагиҳои фермерӣ табдил дода шуданд. Дар бештари маврид бо сабаби набудани техникаи кишоварзӣ, қувваи корӣ (бо сабаби муҳочирати иҷборӣ), тухмӣ ва ғайра заминҳои зиёде ҳолӣ монда, ба шӯразор табдил шуданд. Дар ин давра гузариш ба шакли нави хоҷагидорӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ пурра ба расмият дароварда нашуда буд ва мардум низ моҳияти онро хуб дарк накарда буданд. Маҳз барои ҳамин истехсоли ҳама намуди маҳсулоти кишоварзӣ якбора коҳиш ёфт, ин боиси бӯҳрони озуқаворӣ гардид. Гарчанде дар марҳалаи якум бештар равандҳои манфӣ ба чашм мерасанд, дар ду марҳалаи баъдӣ онҳо хусусияти мусбӣ касб карданд.

2) **Марҳалаи барқарорсозӣ (солҳои 2001-2008).** Дар ин марҳала заминҳои бекорхобида ва харобгашта пурра барқарор гардида, заминаи ҳуқуқӣ низ фароҳам оварда шуд. Дар ин марҳала раванди ба хоҷагиҳои фермерӣ табдил додани колхозу совхозҳо дар водии Рашт ба анҷом расид. Ҳукумати мамлакат барои таъмин намудани хоҷагиҳои фермерӣ бо техника ва тухмии босифат баъзе иқдомҳоро амалӣ намуд.

3. **Марҳалаи рушд (солҳои 2008-2018).** Дар ин марҳала аз ҳисоби азхудкунии заминҳои нав (аз ҳисоби таллу теппаҳо, санглохҳо ва ғ) майдони заминҳои кишт зиёд карда шуд. Барои мисол, майдони заминҳои кишт дар ноҳияи Нуробод соли 2018 дар муқоиса ба соли 2000-ум қариб 3,5 баробар, Рашт 3,6 баробар, Тоҷикобод 3,8 баробар, Сангвор 9,2 баробар Лахш 1 баробар зиёд гардиданд.

Дар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ деҳқонони навоҳии Рашт аз шароити то давраи ҷангӣ гузаштанд. Дар истехсоли картошка, ғалла, меваю сабзавот комёбиҳо ба даст оварданд. Имрӯз бо баъзе аз навҳои маҳсулот кишоварзони минтақа на танҳо талаботи аҳолии маҳаллиро қонеъ мекунанд, балки онро ба минтақаҳои дигар ва хориҷи кишвар содир мекунанд.

2. Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа на танҳо муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо адад муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав сохта ба истифода дода шуданд.

Таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва маводи оморӣ нишон медиҳад, ки тайёр кардани мутахассисони соҳаи тиб – табибон ва кормандони миёнаи тиб дар навоҳии водии Рашт бо ду самт амалӣ шуда истодааст:

- 1) Дар Коллеҷи тиббӣ ва филиалҳояш, ки бевосита дар минтақа фаъолият доранд;
- 2) Дар донишқадаву колледжҳои тиббӣ, ки дар дигар шаҳру навоҳии мамлакат ҷойгиранд.

Дар тайёр кардани кормандони миёнаи тиб нақши Коллеҷи тиббии ноҳияи Рашт муассир аст. Айни замон дар коллеҷи мазкур бо дарназардошти филиалҳо 769 нафар донишҷӯ таҳсил мекунад, ки аз ин шумора 448 нафарро духтарон ташкил медиҳанд. Коллеҷ дар ноҳияҳои Лахшу Сангвор ва Нурободу Тоҷикобод бахшҳои фаръии худро дорад, ки дар онҳо бештар духтарон таҳсил мекунад.

Илова бар ин, дар такмили ихтисос ва машварату суҳбатҳо бо кормандон ва аҳолии минтақа нақши “Корвони саломатӣ”, ки аз тарафи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ташкил карда мешуд, хеле назаррас аст.

Ҳамин тавр, дар солҳои истиқлолият тамоми хисороти соҳаи тандурустӣ дар минтақа бартараф карда шуда, садҳо адад дорухонаву бунгоҳҳои тиббӣ ва беморхонаҳо бунёд карда шуд, пайваста ҳолати моддӣ-техникии онҳо пурзӯр карда мешавад.

3. Соҳаи дигари иҷтимоӣ, ки пешрафти ҳар як кишвар аз он вобаста аст маориф мебошад. Хушбахтона, дар кишвари мо дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ маорифи дунявӣ ташаккул ёфт, ки бузургтарин дастоварди замон ба ҳисоб мерафт. Таҳқиқи вазъи маорифи навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият нишон медиҳад, ки сиёсати Ҳукумати кишвар назаррас ва самарабаш аст [9-М]. Татбиқи барномаву стратегияҳои давлатӣ дар ин самт самараи хуб доданд, ки афзоиши ҳамасолаи маблағгузори соҳа, барқарорсозии садҳо адад иншооти таълимии дар рафти ҷанг харобгашта, пайваста сохта шудани синфхонаҳои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ, сохтмони муассисаҳои нави таълимии замонавӣ ва ҷалби бештари хонандагон ба ин муассисаҳо (хосатан духтарон), бо китобу барномаҳои таълимӣ, компютер ва дигар таҷҳизоти муосири таълимӣ таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ, дохил шудани хатмкунандагони МТМУ ба тариқи Квотаи президентӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ва ғайра далели онанд. Инчунин таъсиси Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт ва коллеҷу омӯзишгоҳҳо дар солҳои истиқлолият, дар таъмини муассисаҳои таълимии минтақа бо кадрҳои омӯзгорӣ нақши калон мегузоранд [1-М].

4. Дар солҳои соҳибистиклолӣ фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи неруҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одобу ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрии ҳуқуқӣ ҷиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ такони бузург бахшиданд.

Бо иштироки кормандони баҳши фарҳанги навоҳии водии Рашт ҳамасола чорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба ҷашнгирии Соли нави мелодӣ, Рӯзи Артиши миллӣ, Рӯзи Модар, Наврӯзи байналмилалӣ, Рӯзи ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Рӯзи ваҳдати миллӣ, Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи

Парчами давлатӣ, Рӯзи забон, Рӯзи Президент ва ғайра гузаронида мешаванд. Аз ҷониби Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои минтақа корҳои таъмиру сохтмони толорҳои фарҳангӣ пайваста гузаронида мешаванд [3-М].

Падидаи дигари мусбӣ дар ҳаёти фарҳангии водии Рашт ин ба иди умумимиллӣ табдил ёфтани иду чашнҳои аҷдодӣ – Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргон мебошад, ки ҳамасола дар сатҳи баланд таҷлил карда мешаванд.

Дар маҷмуъ муассисаҳои маданӣ-маърифатии навоҳии водии Рашт, ки дар рафти воқеаҳои ноҳуши солҳои 90-ум вайрону валангор гардидаву аз ғаёлият боз монда буданд, дубора барқарор гардиданд. Дар баробари ин садҳо адад иншооти нави маърифативу фароғатӣ дар минтақа қомат афрохтанд. Айни замон, дар ноҳияи **Нуробод** 33 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 22 китобхона (дорои 62,4 ҳазор адабиёти гуногун), 1 қасри фарҳанг, 1 осорхона, 5 хонаи фарҳангӣ ва 4 клуб ғаёлият мекунад; **Лахш**: 49 муассисаҳои маданӣ-фароғатӣ аз ҷумла 28 китобхона, 8 хонаи маданият, 10 клуби деҳот, 1 осорхона дар маркази ноҳия ва 1 филиали он дар Ҷамоати деҳоти Лахш, 1 мактаби мусиқии бачагона, боғи фарҳангӣ-фароғатӣ; **Рашт**: 64 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 13 хонаи фарҳангӣ, 3 клуб, 40 китобхона, 1 мактаби мусиқӣ, 2 боғи фарҳангӣ – фароғатӣ, филармонияи халқӣ, театри халқӣ, осорхонаи назди баҳши фарҳанг, 2 ёдгории таърихӣ монументалӣ амал намуда истодаанд; **Сангвор**: 1 театри халқӣ, 1 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 7 китобхона ва се хонаи фарҳанг (инчунин, дар ноҳия як масҷиди ҷомеъ ва 42 масҷиди панҷвақта расман ба қайд гирифта шудааст)¹; **Тоҷикобод**: 23 муассисаи маърифатӣ, аз ҷумла 2 китобхонаи марказӣ, 12 китобхонаи деҳотӣ, 2 китобхонаи бачагона, 1 кохи фарҳанг, 2 хонаи фарҳанги деҳотӣ, 2 клуби деҳотӣ, 1 осорхона ва 1 боғи фарҳангӣ ғаёлият мекунад. Илова бар ин дар ноҳияи Тоҷикобод 14 мавзёҳои таърихӣ, 35 масҷид (4 масҷиди ҷомеъ), 15 чойхона ва як меҳмонхона ба қайд гирифта шудааст.

6. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди иқтисодии водии Рашт дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои ғоиданок рушди сайёҳӣ низ вобастагӣ дорад. Бахусус барои рушди “экотуризм” ва сайёҳии экстремалӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд.

Таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва дар самти сайёҳии фарҳангӣ муваффақ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир диққати хориҷиёро на танҳо табиати зебо, балки таъриху фарҳанг, расму русум, анъанаҳои миллӣ ва мавзёҳои таърихӣ-меъморӣ халқиятҳои дигар ҷалб менамояд.

Водии Рашт аз зумраи он манотиқи кишвар аст, ки дорои имкониятҳои васеи сайёҳӣ, бахусус экотуризм, алпинизм, туризми фарҳангӣ таъбабатӣ мебошад. Бар истифодаи ин имконият ва иқтидорҳо дар солҳои охир баъзе иқдомҳо амалӣ карда мешаванд. Дар ҳама

¹ Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Ҳукумати ноҳияи Сангвор. 2019. – С.11.

навоҳии водии Рашт барномаи рушди туризм барои солҳои 2018-2020 амалӣ шуда истодааст, ки барои рушди сайёҳии минтақа равона шудааст [4-М].

Барои рушди соҳа дар ҳама ноҳияҳои минтақа корҳои назаррас анҷом дода мешаванд. Масалан, танҳо дар ноҳияи Рашт имрӯз 3 меҳмонхона, 2 ҳомстей, 1 гестхавз (меҳмонхонаи хурд), 20 ошхонаю тарабхона, 2 осорхона, 2 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 1 боғи ботаникӣ-фарҳангӣ, 7 нуқтаи хӯроки тезтайёр, 1 маркази иттилоотӣ, 1 маркази хунармандию фуруши армуғонҳои миллӣ ва 1 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки дар 5 соли охир таъсис ва ё ба истифода дода шудаанд.

Имрӯз дар водии Рашт садҳо иншооти маконҳои таърихӣ ва осорхонаҳои кишваршиносӣ мавҷуданд, ки ниёз ба маблағгузорӣ, барқарорсозӣ ва омӯзиш доранд. Дар сурати қабули барномаи мукаммали сатҳи давлатӣ дар ин самт метавонад барои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар кишвар мусоидат намояд. Агар аз як тараф рушди сайёҳии фарҳангӣ омили рушди иқтисоди кишвар гардад, аз тарафи дигар воситаи муаррифии таъриху фарҳанги халқамон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳолати таъмир ва барқарор намудани иншооти туристии харобгардида, навоҳии водии Рашт метавонад яке аз маконҳои асосии сайёҳони на танҳо дохили кишвар, балки тамоми кишварҳои муштаракулманофеъ гардад. Инчунин сохтмон ва барқарор намудани иншооти маишию истироҳатӣ метавонад ба таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва дарёфти даромади иловагии аҳолии мусоидат намояд. Аҳолии минтақа бехтар кардани шароити иқтисодии худро дар мавсими сайёҳӣ дарк карда, ба сохтмони меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳои замонавӣ шурӯъ намуда истодаанд.

Тарафҳои манфӣ:

1. Таҳлили таърихнигории мавзӯ нишон медиҳад, ки яке аз соҳаҳои ояндадор дар водии Рашт соҳаи саноат мебошад, ки дар муқоиса ба минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ дар сатҳи пасти тараққиёт қарор дорад. Таҳлили вазъи соҳа далолат мекунад, ки гарчанде дар солҳои соҳибистиклолӣ дар навоҳии минтақа корхонаҳои зиёди хурди саноатӣ бунёд шудаанд, аммо талаботи рӯзафзуни аҳолиро қонеъ карда наметавонанд. Аз тарафи дигар, таҳлили раванди амалишавии барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии Рашт нишон медиҳад, ки онҳо дар сатҳи пешбинишуда татбиқ намешаванд. Маҳз барои ҳамин, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар минтақа ночиз буда, талаботи аҳолиро қонеъ карда наметавонад. Ҳол он ки водии Рашт дорои захираҳои зиёди ангишт, тилло, қарбамит, обҳои ошомиданӣ ва дигар канданиҳои фойданок мебошад.

Бо сабаби вучуд надоштани корхонаҳо шумораи зиёди пӯсту пашм дар минтақа мавҷудбуда бекор хобидаанд. Дар сурати ба роҳ мондани коркарди корхонаҳои пӯсту пашм ҷойҳои нави корӣ пайдо шуда, аз ин ҳисоб ба бучети маҳаллӣ маблағҳои иловагӣ ворид мегарданд, ки ин метавонад ба рушди саноати сабук дар минтақа мусоидат кунад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде дар навоҳии

минтақаи Рашт қисми зиёди пашми чумхурӣ истехсол мешавад, вале аз сабаби коркард нашудан ва солҳои тӯлонӣ дар анбори хочагиҳо мондани вайрон шуда, партофта мешавад.

Сабаби суст инкишоф ёфтани саноат, соҳибкории хурду миёна ва тиҷорат дар навоҳии водии Рашт ба мавқеи ҷойгиршавии он низ вобаста аст. Ин ҳам бошад ба дур будани водии Рашт аз маркази чумхурӣ, нарасидани ашёи хом, душвории роҳҳо, маҳдуд будани бозори дохила марбут аст.

Дар заминаи стратегияи навбатии Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон – саноатикунони босуръат самти афзалиятноки афзоиши нақши саноат дар заминаи инкишофи корхонаҳои хурд ва миёна ба ҳисоб меравад. Дар ин самт эҳё намудани корхонаҳои хурди коркарди мева ва сабзавот дар минтақа мувофиқи мақсад хоҳад буд.

Дар баробари корхонаҳои хурди саноатӣ ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти ширӣ ва коркарди пӯсту пашм низ зарур мебошад. Зеро шароити ҷойгиршавии минтақа барои инкишофи бахши чорводорӣ мутобиқ буда, дорои чарогоҳҳои васеъ мебошад.

Ба иқтисоди пуррааш ба кор даромадани НБО “Роғун” норасоии қувваи барқро пурра аз миён бардошта, барои рушди саноат дар навоҳии водии Рашт шароити мусоид фароҳам хоҳад овард. Ин равандро ҳадафи чоруми стратегияи мамлакат – саноатикунони босуръат таҳким бахшида, метавонад рушди саноати минтақаро дар солҳои наздик таъмин созад.

2. Бешак, водии Рашт минтақаи аграрӣ буда, соҳаи кишоварзӣ шуғли асосии аҳоли ба ҳисоб меравад. Чун саноат соҳаи кишоварзӣ низ дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ ба бухрон дучор шуд. Дар рафти хусусигардонии моликияти давлативу ҷамъиятӣ ба камбудии ҷиддӣ роҳ дода шуд. Таҳлили маводи бойгонӣ нишон медиҳад, ки шахсони доро ва мансабдор ин равандро ба манфиати худ истифода намуда, моликияти колхозу совхозҳои собиқро ба нархи ночиз харидорӣ намуданд, ки дар натиҷа як қисми ками он ба деҳқонон расид. Дар баробари ин ғорати моликияти колхозу совхозҳо ва дигар муассисаҳои ба соҳа рабтдошта низ ба ҷашм мерасид. Маҳз ҳимин падидаҳои манфӣ сабаби бухрони озуқаворӣ дар минтақа гардиданд.

3. Таҳлили вазъи тандурустӣ дар водии Рашт нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ соҳа ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Фаъолияти қисми зиёди беморхонаву нуқтаҳои тиббӣ ва дорухонаҳо фалаҷ гардида ё тамоман хароб шуданд. Қисми зиёди мутахассисони соҳа тарки касби худ намуданд ва ё ба муҳочирати меҳнатӣ рафтанд.

Таҳлили мавзӯи нишон медиҳанд, ки тандурустии ҷомеа танҳо аз фаъолияти бахши тандурустӣ вобаста набуда, он бо таъсири байниҳамдигарии омилҳои фардӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, вазъи зиндагӣ рабт дорад. Дар солҳои 90-уми асри гузашта бо сабаби норасоии маводи хӯроқа, ғизои солим ва шароити мушкили зисту зиндагӣ дар навоҳии водии Рашт бемориҳои гуногун паҳн гардида буд, ки баъзе аз онҳо хусусияти оммавӣ касб карда буд.

Гарчанде дар ҳамаи навоҳии минтақа Коллеҷи тиббӣ ва ё филиалҳои он фаъолият мекунад ва Ҳукумати ҷумҳурии тариқи Квотаи президентӣ ҳамасола шумораи муайяни хонандагонро ба донишгоҳҳои тиббии кишвар дохил мекунад, дар минтақа ҳамоно норасоии кадрӣ ба чашм мерасад. Нишондиҳандаҳои таъминнокӣ вобаста ба минтақаҳо, бо табибон ва кормандони миёнаи тиб шаҳодат медиҳад, ки навоҳии водии Рашт ва вилояти Хатлон дар ин самт мушкilot доранд. Агар таъминнокиро бо табибон муқоиса намоем аз ҳама бештар дар шаҳри Душанбе – 62,7 % ва вилояти Суғд 20,4% ба қайд гирифта шудааст. Дар ҳоле, ки ин ҳолат дар водии Рашт – 11% ва вилояти Хатлон 9,1%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда вобаста ба кормандони миёнаи тиббӣ низ нобаробарии ҷуғрофиро нишон медиҳад. Дар таъминнокӣ бо кормандони миёнаи тиб низ шаҳри Душанбе 60,2 %, ВМКБ 73%, аммо водии Рашт 29, 5 % ташкил медиҳад¹.

3. Дар баробари дастоварду муваффақиятҳои соҳаи маорифи даврони истиқлолият дар навоҳии водии Рашт то имрӯз низ нуқсонҳои камбудии зиёде ба чашм мерасанд, ки дастрасии нобаробари занону духтарон ва писарон барои таҳсил дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ, паст будани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ, норасоии омӯзгорони фанҳои дақиқ ва забонҳои хориҷӣ, шумораи ниҳоят камии муассисаҳои томактабӣ, танқисии ҷойҳои нишаст дар муассисаҳои таълимӣ ва ғайра, аз ҷумлаи онҳоянд.

4. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) дар навоҳии водии Рашт садҳо нафар кормандони соҳаи фарҳанг ва санъат тарқи касбу кори худ намуданд, ки ин ба паст шудани маънавиёти ҷомеа, хосатан ҷавонон, сабаб шуд. Фаъолият накардани ниҳодҳои фарҳангӣ боиси боло рафтани таассуби динӣ дар минтақа гардид. Ин раванд зиёни худро пеш аз ҳама ба маънавиёти насли наврас расонид. Дар ҷунин вазъ ғояи умумимилӣ дар заминаи арзишҳои таърихиву фарҳангии халқи тоҷик метавонист ҷомеаи Тоҷикистонро муттаҳид созад;

5. Омӯзиши фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатии водии Рашт нишон дод, ки дар баробари дастоварду муваффақиятҳо дар фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатии мушкилиҳо низ мавҷуданд. Муассисаҳои маданӣ маърифатии минтақа аз нарасидани мизу курсӣ, асбобҳои мусиқию навозандагӣ, баландгӯякҳо, сарулибоси сахнавӣ, сарояндагӣ, рассомӣ, рафҳои китобмонӣ, адабиёти тозанаشر ва таҷҳизоти компютерӣ танқисӣ мекашанд;

6. Таҳлили вазъи сайёҳӣ дар минтақа нишон дод, ки ҳолати ногувори инфрасохтори водӣ ва набудани шиору овезаҳои тарғиботӣ бо забонҳои давлатӣ ва хориҷӣ, норасоии мутахассисони соҳа – гидҳо, роҳбалрадҳо, тарҷумонҳои – роҳбалрадҳои забонҳои хориҷӣ; кам будани намоёдагони ташкилот ва ширкатҳои сайёҳӣ мушкilotи асосии соҳа ба ҳисоб мераванд [7,8-М].

¹ Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010-2020. (аз 1. 10.2009) //http://moh.tj //Санаи муруҷиат: 6.01.2019

Таҳлили маводи бойгонӣ ва адабиёти мавҷуда моро ба хулосае овард, ки ин мушкилоту норасоӣҳо, ки дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт ба чашм мерасанд, аз нобасомониҳои солҳои 90-ум маншаъ гирифта, то имрӯз ба мерос мондаанд. Хурсандиовар он аст, ки талошу ғамхориҳои Ҳукумати кишвар, махсусан Сарвари давлат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои рафъи онҳо пайваста эҳсос мешавад.

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар хотима барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот мо тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- мутобиқи имконияти мавҷудаи минтақа ташкил ва эҳёи корхонаҳои коркарди меваю сабзавот ва афшурабарорӣ;
- дар шароити иқтисоди бозорӣ истифодаи технологияи муосир бо мақсади рушди соҳаи кишоварзӣ аз ҷумла картошкапарварӣ;
- чорводорӣ низ яке аз сарчашмаҳои муҳимми рушди иқтисоди минтақа ба ҳисоб меравад аз ин ҷиҳат пешниҳод менамоем, ки соҳаи мазкур дар асоси омӯхтани таҷрибаи мамолики мутараққӣ вусъат дода шавад;
- баъди ҷанги таҳмили солҳои 90-ум ба вуқӯ пайваста соҳаи тандурустӣ рӯ ба таназул оварда буд. Вазифаи муҳимми минтақа тибқи истифодаи таҷрибаи пешқадам рушди соҳаи тандурустӣ;
- дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар водии Рашт соҳаи маориф низ фалаҷ гардида буд, баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ба ибтиқори Вазорати маориф ва илми кишвар соҳаи маориф рӯ ба беҳбудӣ овард;
- минтақаи Рашт аз нигоҳи ҷуғрофӣ кӯҳистон ба ҳисоб рафта, дорои табиати зебову дилоро, чашмаҳои мусаффо, кӯҳҳои сар ба афлоки пур аз захираҳои обӣ буда, ҷиҳати инкишофи рушди соҳаҳои энергетика ва сайёҳӣ боиси пешрафти иқтисоди минтақа ва ҷумҳурӣ хоҳад гардид;

Инчунин, таҳқиқи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт дар даврони истиқлолият нишон дод, ки пажӯҳандагони ояндаро мебояд, ки онҳо бештар масъалаҳои зерини таърихи водии Рашт тавачҷуҳи хоса зоҳир намоянд:

- Таърихи қадим ва асримиёнагии водии Рашт то имрӯз қариб мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, таҳқиқоти алоҳидаи илмиро тақозо менамояд.
- Барои алоқамандии таърихи гузашта ба имрӯз омӯзиши таърихи сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоии бекигарии Қаротегин, ки асосан ҳудудии навоҳии водии Раштро фаро мегирифт хеле муҳим аст.
- Инчунин, муаррихони ояндаро зарур аст, ки таърихи водии Раштро дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ таҳқиқ намоянд, зеро таърихи навини минтақа низ ниёз ба омӯзиш дорад.

Мазмуни асосӣ, пешниҳоду хулосаҳои диссертатсия метавонад зимни таълифи асарҳои ҷудогона оид ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол, хондани лексияҳо оид ба таърихи навини халқи тоҷик ва

таҳияи барномаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии алоҳида доир ба водии Рашт истифода шаванд.

2. Феҳристи интишороти илмии довталаби дараҷаи илмӣ:

А) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризишавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ба таъб расидаанд:

[1-М]. Махсудов, А.М. Аз таърихи таъсисёбии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №2 (14). – С.59-61. ISSN 2789294-8.

[2-М]. Махсудов, А.М. Баъзе хусусиятҳои мардумшиносии аҳолии водии Рашт дар китоби “Таджики Каратегина и Дарваза” / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №3 (15). – С.104-107. ISSN 2789294-8.

[3-М]. Махсудов А.М. Рушди соҳаи фарҳанги ноҳияи Рашт дар давраи истиқлолият / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №4 (16). – С.66-69. ISSN 2789294-8.

[4-М]. Махсудов, А.М. Зарипов, Н., Иқтидор ва имкониятҳои туристии ноҳияи Рашт: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов, Н. Зарифов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – №4 (87). – С.243-245. ISSN 2219-5408.

[5-М]. Ғафуров А.М. Махсудов А.М., Тавсифи захираҳои турстӣ-рекреатсионии водии Рашт / А.М. Ғафуров, А.М. Махсудов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. – №2 (97). – С.312-317. ISSN 2219-5408.

Б) Мақолаҳо дар маҷаллаҳои дигар, маҷӯаҳои илмӣ:

[6-М]. Махсудов, А.М. Мудабиров, З.Б., Сатҳи инъикоси таърихи водии Рашт дар асари Эмом Муҳиддинов “Қисмате аз таърихи Рашти кӯҳан” / А.М.Махсудов, З.Б. Мудабиров // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - №2 (010). - С.129.-133. ISSN 2076-2569.

[7-М]. Махсудов, А.М. Пешвои миллат ва дурнамои ноҳияи Рашт дар замони истиқлолият / А.М. Махсудов // Маводи конференсияи илмию назариявӣ: “Истиқлолият дастоварди бузурги миллати тоҷик” (Рашт, 5 сентябри соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 53-59.

[8-М]. Махсудов, А.М. Боғи миллии Тоҷикистон минтақаи ояндадори сайёҳӣ / А.М.Махсудов // Паёми Донишкдаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №3 (3). – С.122-125.

[9-М]. Махсудов, А.М. Зарифов, Н., Имкониятҳои сайёҳии ноҳияи Лахш: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов, Н. Зарифов // Таърих, анъана ва дурнамои рушди ҳунарҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ, ш.Душанбе, 28 ноябри соли 2020). – Душанбе, 2021. – С. 246-248.

[10-М]. Махсудов, А.М. Вазъи маорифи ноҳияҳои водии Рашт дар солҳои Истиқлолият (1991-2021) // Истиқлоли давлатӣ: марҳилаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик (ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) (Маводи конференсияи

илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ). Душанбе, 4 сентябри 2021. – Душанбе, 2021. – С. 362-377.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША**

УДК:308 (575.3) (09)

На правах рукописи

МАХСУДОВ АСЛИДДИН МУХАББАТОВИЧ

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ
РАШТСКОЙ ДОЛИНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ
(1991-2021гг.)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание учёной степени доктора философии (PhD),
доктор по специальности 6D020301 – Отечественная история
(история таджикского народа)**

Душанбе – 2022

Работа выполнена в отделе новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ.

Научный руководитель: **Гафуров Абдулло Мутиллоевич** – кандидат исторических наук, доцент, заведующий отделом новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А.Дониша НАНТ

Официальные оппоненты: **Хусайнов Ахмаджон Курбонович** – доктор исторических наук, доцент, декан исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Абдуллоев Икром Рабиевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин Горно-металургического института Таджикистана

Ведущая организация: **Российско-Таджикский (Славянский) университет**

Защита состоится 15 сентября 2022 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6Д. КОА-035 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктора философии (PhD), доктор по специальности, который действует при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) или на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj).

Автореферат разослан «_____» _____ 2022 г.

**Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор исторических наук, профессор**

А. Раджабов

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования. Изучение истории отдельных регионов республики имеет большое научное значение для его общественно-экономического и культурного развития. С другой стороны всестороннее исследование современной истории Таджикистана, изучение отдельных его регионов, является очень актуальным и, своевременным и имеет важное историко-краеведческое значение.

После распада СССР и обретения государственной независимости в 1991 году, социально-экономическая и культурная жизнь отдельных регионов Республики Таджикистан очень изменилась. Эту ситуацию осложнило начало навязанной стране гражданской войны. Ущерб от гражданской войны не был одинаков для всех регионов республики и имел свою особенность. Если в некоторых регионах ухудшение экономического положения привело лишь к снижению социально-экономической и культурной жизни, то в других его регионах это привело к национальной трагедии.

Таким образом, основной фактор усиления экономического кризиса и его отрицательное влияние на все сферы общественной жизни, наряду с тяжелым процессом преобразования экономических основ государства явился гражданский конфликт 1992-1997 годов.

В одном из своих выступлений Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отмечает, что экономический ущерб от навязанной гражданской войны в Таджикистане составил более 10 миллиардов американских долларов, большинство из которых приходится на охваченные войной регионы¹.

В первые годы государственной независимости, когда республика была втянута в водоворот навязанной гражданской войны, перед государством и молодым правительством Таджикистана стояло решение сложных проблем, для устранения которых требовалось избрание правильной, и в то же время, предусмотрительной политики. В некоторых регионах решение экономических, социальных и культурных проблем областей, районов и даже сёл была возложена на плечи самих жителей. Одним из таких регионов Республики Таджикистан была Раштская долина с районами Рашт, Ляхш, Сангвор, Таджикабад и Нурабад, трудности и проблемы которых отличались от других регионов республики.

Несомненно, в установлении конституционного строя, подписании “Соглашения об установлении всеобщего мира и национального согласия в Таджикистане” (1997), и на этой основе создания благоприятных условий в регионе, устранении отрицательных экономических и культурных проблем районов Раштской долины и дальнейшее развитие экономической, социальной и культурной жизни

---

¹Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона – упрочение внутренней и внешней политики Таджикистана. Сборник посланий. – Худжанд: Хуросон, 2019. – С. 156-158; Эмомали Рахмон. Независимость бесценный подарок. – Душанбе: Шарки озод, 2011. – С. 34.

региона, ключевую роль сыграл Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон.

Очень важным и актуальным является повседневное научное восприятие положительных и отрицательных процессов социально-экономической и культурной жизни в условиях суверенной независимости, изучения производственной, экономической, социальной и культурной деятельности отдельных регионов и районов республики.

В этой связи, без исключения для Раштской долины, важное научное значение имеет изучение вопросов социальной, общественной и политической деятельности граждан, их участия в решении существующих проблем.

Также, сущность исследования данной темы заключается в том, что дает возможность определить причины снижения социально-экономической жизни республики, особенно Раштской долины в конце XX – начале XXI веков. Обретение государственной независимости создало условие для развития национального самосознания и патриотизма. На основе вышеизложенного можно сделать вывод, что научное исследование социально-экономической и культурной жизни Раштской долины имеет не только теоретическое, но и практическое значение.

Степень изученности темы. Следует отметить, что до сегодняшнего дня по социально-экономической и культурной жизни Раштской долины Республики Таджикистан в годы независимости не существует ни одного научного исследования, но об истории отдельных районов региона выпущено несколько трудов и статей, которые имеют, в основном, публицистический характер.

В целом, литературу, имеющую отношение к исследуемой теме, можно условно разделить на три группы:

1. **Книги и монографии**, которые посвящены истории суверенного Таджикистана. История суверенного Таджикистана отражена в шестом томе фундаментального исследования “История таджикского народа”¹, “Очерки истории суверенного Таджикистана” (сборник статей)¹, “Строительство новой государственности”², “Культура Таджикистана в годы независимости”³, “Политическая история суверенного Таджикистана”⁴. В этих работах наряду с историей политики в кратком виде проанализирована также социально-экономическая и культурная жизнь суверенного Таджикистана.

Как было отмечено, шестой том “Истории таджикского народа”, вышедший в 2011 году под редакцией академика Р. Масова, освещает историю таджикского народа

¹История таджикского народа. Новейшая история (1941-2010). Т. VI / под ред. Р.Масова. – Душанбе: Дониш, 2011. – 688 с.

¹ Очерки истории суверенного Таджикистана /под редакцией З.Акрами. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

²Строительство новой государственности. – М.: Радуница, 2002.

³Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) /Р.Н.Каримова. – Душанбе, 2013.

⁴Усмонов И. Политическая история суверенного Таджикистана /И.Усмонов. – Душанбе. 2003. – 178 с.

с начала Великой отечественной войны до 2010 года. В главах IV–VII этого тома, посвященных периоду независимости, анализируются историческая обстановка образования Республики Таджикистан, социальные, экономические и культурные преобразования и внешняя политика Таджикистана в годы независимости. Авторы этого коллективного труда стремились проанализировать все проблемы не только по новому, но и в соответствии с национальными интересами.

Политическая, социально-экономическая и культурная жизнь суверенного Таджикистана более подробно отражена в сборнике “Очерки истории суверенного Таджикистана”. Хотя процессу экономических, социальных и культурных преобразований в этом сборнике посвящены отдельные статьи, по исследуемой нами теме – истории Раштской долины нет конкретных сведений.

В этой связи, следует выделить монографию профессора Н.Б. Хотамова “Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета”, изданная в 2008 году. Автор монографии полностью проанализировал социальные и экономические преобразования страны в 1991-2006 годах. Ценность этого исследования заключается ещё и в том, что автор давая объективную оценку социально-экономическим преобразованиям, также проанализировал недостатки и ошибки допущенные в этом процессе.¹

В исследовании Абдурашитова Ф.М.– “Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв.” рассматривается проблема водно-земельной реформы в независимом Таджикистане². Автор на основе многочисленных архивных документов, документов периодической печати и научной литературы изучил основы земельной реформы, создание фермерских хозяйств.

Другая монография этого автора под названием “История аграрной реформы Таджикистана в конце XX – начале XXI веков” издана в 2020 году на таджикском языке. В названном исследовании рассмотрены вопросы земельной реформы, создание и деятельность сельскохозяйственных предприятий, формирование дехкано-фермерских хозяйств Таджикистана в годы независимости. В монографии проанализированы юридические основы земельной реформы, социально-экономические последствия аграрного сектора Республики Таджикистан и рыночные отношения¹.

В исследованиях Р. Абулхаева проанализирована история переселения в Таджикистане, в том числе в годы независимости². Так, в его монографии «История переселения в Таджикистане (1924-2000)» на основе многочисленных архивных материалов, литературных и научных источников исследована история переселения в Таджикистане в годы Советской власти и в период независимости.

---

¹Абдурашитов Ф.М. История аграрной реформы Таджикистана в конце XX – начале XXI веков. /Ф.М.Абдурашитов. – Душанбе, 2020. – 395 с.

²Абулхаев Р. Аз таърихи фирориёни Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри XX / Р.Абулхаев. - Душанбе, 2018.– 272 с.

Ученый разделил историю переселения на три этапа: 1924-1941; 1946-1960; 1961-2000-годы. На третьем этапе, который охватывает и годы независимости фактически исследована и освещена гражданская война, в результате которой начался процесс вынужденного переселения и возвращения на Родину переселенцев¹.

В своих исследованиях Р.Абулхаев проанализировал процесс переселения во всех областях республики, в том числе и в Раштской долине. На наш взгляд ценность этих работ заключается в том, что они исследованы на основе материалов и архивных источников из архивов стран - участников Содружества Независимых Государств.

Другим ценным исследованием является монография Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Вершины независимости»³. Данная работа охватывает недостатки и достижения за четверть века государственной независимости, этапы возрождения и восстановления национального государства, экономическое развитие страны, социальную политику и её эффективность, национальное единство и место Таджикистана в современном мире.

Диссертант коснулся социально-экономической жизни Таджикистана в годы государственной независимости, исследовал положительные и отрицательные стороны этого процесса.

2. Литература мемуарного характера. По теме гражданской войны в Таджикистане написано ряд воспоминаний, самыми известными из которых являются мемуары А.Достиева, И.Усмонова, К. Абдулова, С. Кенджаева, А. Сохибназарова, Х. Насриддинова, Б. Каримова, Н. Дустова, Х.А. Тураджонзода⁴. В этих воспоминаниях проанализированы политические события 1990-х годов, в том числе и в районах Раштской долины. На наш взгляд, главным недостатком этих мемуаров является то, что авторы дали одностороннюю оценку тем или иным событиям. Поэтому, работы мемуарного характера, которые относятся к истории Таджикистана, в том числе Раштской долины, требуют объективного и всестороннего анализа. С другой стороны, в этих трудах приводится очень мало сведений об экономической, социальной и культурной жизни

¹Абулхаев Р. История переселения в Таджикистане (1924-2000), Р.Абулхаев. - Душанбе, 2009. – 439 с.

³Рахмон Э. Уфуқҳои истиқлол / Э.Рахмон. -Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.

⁴Достиев А. От себя не убежишь. (Сборник статей, бесед, выступлений и воспоминаний) /А.Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001; Достиев А. Тоҷикистон-шикастанховабастанхо /А.Достиев. – Душанбе: Ирфон. 2003; Усмонов И. Сулҳнома /И.Усмонов. – Душанбе: Матбуот.2001; Усмонов И. Соли Набиев /И.Усмонов. – Душанбе, 1995; Усмонов И. Чоррӯзварӯзхоидигар /И.Усмонов. – Душанбе: Адиб, 1995; Усмонов И. Лахзаҳои сулҳиботадбир /И.Усмонов. – Душанбе: Ирфон. 1999; Сохибназаров А. Субхиситоракуш /А.Сохибназаров. – Душанбе, 1997. – 310с.; Каримов Б. Дар гирдобизиндағӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо /Б.Каримов. – М.:ТОО «Можайск»-Терра, 1995. – 192с.; Каримов Б. Фарёдисолҳо.М.:Трансдорнаука. 1997. – 1104 с.; Кенчаев С. Табадуллои Тоҷикистон К.1 /С.Кенчаев.– Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496с.; Кенчаев С. Переворот в Таджикистане К.2 /С.Кенчаев. – Тошканд: Ўзбекистон, 1994.– 496 с.; Кенчаев С. Табадуллои Тоҷикистон. К.3 /С.Кенчаев. – Тошканд: Ўзбекистон, 1995. – 512с.; Дӯстов Н. Заҳм дар ҷисми Ватан. Хотираваандешаҳо /Н.Дӯстов. - Душанбе: Ирфон.1994. - 336с.

республики и отдельных её регионов. В этих трудах, в основном, анализируются проблемы межтаджикского конфликта.

3. Книги и монографии, непосредственно относящиеся к истории Раштской долины.

В их число, прежде всего, можно отнести кандидатскую диссертацию Г.Наврузова “История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921–1956 гг.)”. Автор в своём исследовании осветил социальную, экономическую и культурную жизнь Раштской долины (бывшую Гармскую область). С хронологической точки зрения данная тема охватывает период восстановления Советской власти до середины 50-х годов XX века. Нужно напомнить, что это единственная диссертация по истории современной Раштской долины¹.

Другая работа по истории Раштской долины является книга Назарходжи Наботи и Мирзо Олимова под названием “Каратегин край воды и солнца” (2002 год), который был выпущен в 2008 году под новым названием “Раштонзамин”². В этой книге освещена история Раштской долины с древних времён до периода независимости. Но, в книге почти отсутствуют сведения о социальной, экономической и культурной жизни районов Раштской долины в годы независимости. Авторы обратили особое внимание на средневековую историю Раштской долины до советского периода. В конце книги приводятся сведения только о 39 жертвах гражданской войны 1992-1997 годов. Эта книга в основном относится к “устной истории”, авторы написали о том, чего видели и слышали. В исследовании не использованы архивные документы и другие источники.

В годы независимости об отдельных районах Раштской долины было выпущено много брошюр. К этой категории сочинений относится книга “Диёри ошнои ва рушнои”³ (“Край дружбы и света”), посвящённая истории Ляхшского района. Книга составлена в виде энциклопедии, которая содержит сведения об истории, географии, обрядах, ритуалах и об известных людях Ляхшского района⁴.

В 2006 году вышла книга Н.Наботова и Б.Абдусатторова под названием “Тоҷикобод диёри файзбор”¹ (“Таджикабад край изобилия”), которая была посвящена истории Таджикабадского района в годы Советской власти и в годы независимости. В книге также приводятся сведения о политических и культурных деятелях района. Наряду с этим об истории Таджикабада напечатан ряд материалов.

Названные книги и материалы имеют большое историко-краеведческое значение, но главный их недостаток состоит в том, что

¹Наврузов Г. История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921 – 1956 гг.): дис. ... кан. ист. наук / Г.Наврузов. – Душанбе, 2017. – 192 с.

²Наботӣ Н.Раштонзамин /Н. Наботӣ, М. Олимов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 580 с.

³Диёри ошнои ва рушнои. - Душанбе: АВА, 2006. – 324 с.

⁴Наботов Н. Тоҷикободдиёрифайзбор /Н. Наботов, Б. Абдусатторов. – Душанбе: Эр-граф, 2006. – 212 с.

¹10-соли Тоҷикобод. – Тоҷикобод. 2001. – 22 с.; Абдусатторов Б. Файзи Тоҷикобод /Б.Абдусатторов.– Душанбе: Матбуот, 2003. – 32 с.

авторы этих трудов не являются профессиональными историками и их работы составлены в публицистическом стиле. С другой стороны, в них содержатся множество статистических сведений, которые не рассмотрены с научной точки зрения.

Об образовательных учреждениях Раштской долины – Навабадском колледже и Таджикском педагогическом институте в Раштском районе написано несколько статей. Книга М. Ахмадова, вышедшая в 2018 году под названием “Боргоҳи маърифат” (“Кузница знаний”) включает в себя сведения о деятельности Навабадского колледжа за 85 лет. Исследовав деятельность колледжа в годы независимости, автор проанализировал трудности в первые годы независимости и показал постепенное укрепление его материально-технической базы. Также в книге приводятся сведения о преподавателях, которые долгие годы работали в колледже.

Другим трудом, посвящённым деятельности Таджикского педагогического института в Раштском районе является книга Мирзоходжи Пиризода и Туйчи Мирзода “Даргоҳи маърифат”. Хотя книга и посвящена Таджикскому педагогическому институту в Раштском районе, но в ней собраны необходимые сведения об известных личностях Раштской долины и научно-методические статьи преподавателей.

В последние годы об учёных, преподавателях, политических деятелях и других исторических личностях Раштской долины написано множество работ².

Среди них, особо важно подчеркнуть объёмную книгу М. Амирбекова¹. Автор в этой книге приводит сведения о 39 известных личностях Раштской долины. Книга состоит из шести глав, которая разделена по роду деятельности личностей: выдающиеся государственные деятели, писатели и поэты, мастера искусств, учёные, партийные работники, герои войны и труда Раштской долины.

В изучении социально-экономической и культурной жизни районов Раштской долины особое место занимают речи и выступления Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. В них объективно приведены факты и цифры, а также необходимые заключения о

---

² Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 488 с.; Ахмадзода М. Накшиёдгори Раштонзамин / М. Ахмадзода. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 288 с.; Хушов М. Омӯзгорони Рашт / М. Хушзод, Н. Дилоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 207 с.; Махмуди Ш. Ноширони маориф дар Рашт (охири асри XIX ва ибтидои асри XIX) / Ш. Махмуди. – Душанбе: Илм, 208 с.; Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони наққор аз Раштонзамин. – Душанбе: Сифат, 2014. – 94 с.; Мунаввар Шогадоев – арбоби барҷастаи давлати Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озода, 1998. – 88 с.; Хуш А. Шуриши Усмон / А. Хуш. – Душанбе: Адиб, 2008. – 111 с.; Масов Р.М. Всегаджикский староста / Р.М. Масов // Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы о его жизни и деятельности. – Душанбе: Дониш, 2000. – С. 3-20; Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы его жизнедеятельности / сост.: Р.А. Абулхаев, Н.Б. Хотамов, Х.М. Мухаббатова. – Душанбе: Дониш, 2000. – 228 с.

¹ Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 486 с.

социально-экономической и культурной жизни районов Раштской долины².

Таким образом, изучая историографию рассматриваемой темы, автор пришёл к выводу, что, несмотря на многочисленные книги и статьи, которые посвящены периоду независимости, до сегодняшнего дня мало отдельных исследований, которые отражали бы социально-экономическую и культурную жизнь районов Раштской долины Республики Таджикистан в годы независимости.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами

Данная диссертация подготовлена в рамках перспективного плана отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана на 2016-2020 годы под названием “История таджикского народа. Общие закономерности и специфические особенности исторического процесса (новейшее время)”.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель и задачи диссертационного исследования. Целью диссертационного исследования является всестороннее изучение и отражение проблем в социальной, экономической и культурной жизни Раштской долины в годы независимости, подведение итогов опыта Правительства Республики Таджикистан, общественных организаций региона, республики, а также международных организаций в решении неотложных проблем региона и процесса их реализации в социальной сфере.

В соответствии с указанной целью, в диссертации поставлены следующие задачи:

- выявление основ и причин социально-экономического кризиса в районах Раштской долины в первые годы независимости;
- исследование и определение причин медленного развития промышленности, проблемы и перспективы его развития в регионе;
- изучение процесса развития сельскохозяйственной отрасли Раштской долины в годы независимости;
- разъяснение состояния и дальнейшее развитие системы здравоохранения; – определение необходимости реформирования

²Пешвои миллат ва рушди Раштонзамин. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 261 с.; Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. - Душанбе: Эр-граф, 2016. – 360с.; Водии Рашт мулки пурфайз аст /Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо мардуми ноҳияи Рашт, 25 сентябри соли 2013 //Оинаи Рашт. – 2013. – №33. – С.1-2; Шукри неъмат шукри ваҳдат, шукри Пешвои Кабир //Оинаи Рашт. – 2013. – №28. – С.2-3; Тоҷикистонро ба кишвари пешрафта табдил диҳем /Суханронии Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Нуробод, 25 сентябри соли 2016 //Нури Нуробод. – 2016. – №19-20. – С.1-2; Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳияи Рашт //http://base.mmk.tj //Санаи муроҷиат: 22.11.2019; Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тоҷикобод (26.09.2016) //http://www.president.tj; Суханронӣ дар мулоқот бо ҷабҳонии сокинони ноҳияи Сангвор (25.09.2016) //http://www.president.tj; Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тавилдара (26.09.2013) // http://www.president.tj ва ғ.

школ и образования в период независимости, проблемы и препятствия в этой сфере;

– рассмотрение роли различных инвестиционных фондов и местных предпринимателей в развитии отраслей экономики и культуры региона;

– определение роли культурных учреждений в культурном развитии населения;

– рассмотрение туристических возможностей Раштской долины, проблемы и перспективы.

Объект диссертационного исследования: новейшая история районов Раштской долины Республики Таджикистан.

Предметом диссертационного исследования является социально-экономическая и культурная жизнь Раштской долины в годы независимости (1991-2021), которая по сравнению с другими регионами республики имеет свои особенности.

Географические рамки исследования охватывают районы Раштской долины – Рашт, Ляхш, Нурабад, Таджикабад и Сангвор.

Хронологические рамки исследования включают в себя период независимости Республики Таджикистан с 1991 по 2021 годы. Этот этап считается этапом всеобщих преобразований в социально-экономической и культурной жизни республики. Этот период несмотря на трагические события гражданской войны (1992-1997) – многочисленные человеческие жертвы, ущерб в материальной и духовной сферах, имеет большое научное значение не только в жизни республики, но и особенно для Раштской долины. В этот период Таджикистан приобрёл полную независимость и особый статус на международной арене, заложил благоприятные условия для социально-экономического развития страны.

В связи с этим, необходимо, на основе объективного анализа, всестороннее изучение комплексных проблем социально-экономической и культурной жизни Раштской долины в период независимости.

Методологические основы исследования. В процессе диссертационного исследования использовались общенаучные и специально-научные исторические методы. В исследовании использованы диалектические, исторические, логические, системные, функциональные, социальные, нормативно-логические методы научного анализа.

Так как диссертация имеет исторический аспект и посвящена социальной, экономической и культурной жизни Раштской долины в годы независимости, в ней широко использованы исторические, в том числе, историко-логические методы, а также социально-исторический и хронологический анализ. Они дали возможность определить особенности, тенденции, закономерности развития социальной, экономической и культурной жизни Раштской долины.

Источниковедческую базу диссертационного исследования можно разделить на следующие группы:

А) Архивные материалы. В диссертации использованы архивные материалы, в том числе из Государственного архива Республики Таджикистан (Фонды 1483; 1469; 360); Филиала Государственного архива Республики Таджикистан в Раштском районе; действующих текущих архивов Министерства образования и науки РТ, Министерства культуры РТ; действующих архивов органов местной исполнительной власти в Раштском, Таджикабадском, Нурабадском, Сангворском, Ляхшском районах. Из этих архивов впервые вычерпаны первоисточники, особенно отчёты, заключения, решения и приказы, проекты и другие материалы.

Б) Нормативно-правовые акты и стратегические программы государства. После объявления государственной независимости в социальной, экономической и культурной жизни страны произошли значительные изменения, и страна выбрала новый путь развития. Шаг за шагом этот процесс обретал официальные черты. В ходе этого процесса были приняты сотни кодексов, законов, других актов и приказов, часть из которых были использованы в диссертации. Сюда можно отнести, прежде всего, Конституцию РТ, кодексы, законы, приказы и другие нормативно-правовые акты страны. Также в эту группу источников можно отнести “Национальную стратегию развития до 2030 года”, “Программу среднесрочного развития на 2016-2020 годы”, социально-экономические программы развития районов Раштской долины и другие.

В) Периодическая печать. Эта группа источников отражает процесс преобразования социально-экономической и культурной жизни Раштской долины. В процессе исследования использовались такие газеты и журналы, как “Чумхурият”, “Минбари халқ”, “Азия- плюс”, “Самак”, “Бочу хироч”, “Адабиёт ва санъат” “Тоҷикистон” “Садои мардум”, “Ҷавонони Тоҷикистон”, “Фараж”, “Бонувони Тоҷикистон”, “Энергетика ва саноат”, “Молия ва ҳисобдорӣ”, “Илм ва ҳаёт”. Также во время исследования наряду с республиканскими газетами и журналами использовались и местные издания: “Ҳақиқати Комсомолобод” “Паёми Тоҷикобод”, “Нӯри Нӯробод”, “Оинаи Рашт”, “Мавҷи Хингоб”, “Қаротегин” и др.

Г) Интернет-ресурсы. При написании диссертации широко использовались материалы внутренних и зарубежных интернет-сайтов, в том числе, сайты таких государственных учреждений, как Министерство культуры Республики Таджикистан, Министерство образования и науки Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Министерство сельского хозяйства Республики Таджикистан и сайт Президента Республики Таджикистан.

Д) Статистические данные. Во время исследования использовались статистические сборники, в том числе, сборники Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан: 1) “Регионы Таджикистана”;

2) “Таджикистан в цифрах”; 3) “Таджикистан и регионы”; 4) “Продовольственная безопасность и бедность” и другие.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые в отечественной историографии исследованы социально-экономическое и культурное положение Раштской долины Республики Таджикистан в годы государственной независимости с использованием большого объёма литературы и первоисточников.

Впервые по произошедшим событиям и соответствующим фактам по социально-экономической и культурной истории Раштской долины в годы независимости дана реальная оценка. На этой основе выводы и содержание данной диссертации автором были вынесены с учётом решения социальных проблем отраслей. Таким образом, в качестве научной новизны в диссертации определены следующие проблемы:

- исследованы основы и причины социально-экономического кризиса в районах Раштской долины в первые годы независимости;
- исследованы причины медленного развития промышленности, проблемы и перспективы его развития в регионе;
- впервые проанализированы проблемы и перспективы развития сельскохозяйственной отрасли Раштской долины;
- исследовано состояние и дальнейшее развитие системы здравоохранения;
- впервые исследована необходимость реформирования школ и образования районов Раштской долины в период независимости;
- определена роль культурных учреждений в развитии культуры села;
- проанализированы возможности развития туризма в Раштской долине, проблемы и перспективы этой отрасли.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Начало 90-х годов XX столетия в истории Таджикистана был сложным, но в то же время, судьбоносным периодом, так как после объявления о государственной независимости под влиянием внешних и внутренних сил страна была вовлечена в навязанную гражданскую войну, в результате которой почти все отрасли народного хозяйства страны пришли в упадок. И всё же, этот период считался важным, сложным и противоречивым этапом в переходе на новую социально-экономическую систему;
2. Несмотря на наличие огромных ресурсов и местных мощностей, промышленная отрасль в Раштской долине развита недостаточно. Подобная ситуация наблюдается и в годы Советской власти. В то же время развитие малых и средних промышленных предприятий и налаживание промышленной переработки на основе местного сырья поможет не только создать постоянные рабочие места для населения, но и снизить уровень бедности, который является основной проблемой региона. С введением на полную мощность Рогунской ГЭС полностью будет устранена нехватка электроэнергии и будут заложены благоприятные условия для развития промышленности в районах Раштской долины;

3. Раштская долина является сельскохозяйственным регионом, и основная часть населения занимается земледелием. Крах СССР и гражданская война оказали на эту отрасль существенное воздействие, в результате чего тысячи гектаров земли превратились в солончаки и сократилось производство сельхозпродукции. С реализацией стратегий, программ, постановлений и решений Правительства страны сельскохозяйственная отрасль заново возродилась и за последние 14 лет наблюдается тенденция её развития;

4. Анализ состояния здравоохранения Раштской долины показывает, насколько в первые годы независимости эта отрасль столкнулась с серьёзными проблемами, как была парализована или вообще разрушена деятельность большинства больниц, медицинских пунктов и аптек. Многие врачи и работники отрасли оставили свою профессию, что ещё больше осложнило её состояние. После провозглашения мира и национального согласия для восстановления учреждений здравоохранения Правительство республики реализовало отдельные планы и программы, в результате чего были восстановлены не только разрушенные учреждения отрасли, но и возведены сотни медучреждений, аптек и медицинских пунктов;

5. Так как современное время – время великих достижений и научных изобретений человеческого разума, путь к ним в этом направлении начинается через школу и образование, а также правильной политики государства и правительства. Несмотря на ущерб от гражданской войны и религиозные предрассудки, в годы независимости было проделано много работы для развития образования районов Раштской долины;

6. В годы независимости, несмотря на сложную ситуацию 90-х годов, с первых дней независимости особое внимание было уделено сфере культуры. В эти годы (1991-2021) культура как воплощение духовного образа народа, объединяющая умственные и интеллектуальные силы, излагающая прошлую и настоящую историю, традиции, нравы и другие национальные ценности, заняла особое место в обществе и благодаря миру и национальному единству ради создания благоприятных нормативно-правовых условий в деятельности культурных учреждений Раштской долины и для решения ряда существующих проблем в этой отрасли, были приняты ряд законов и государственных программ, которые дали ощутимый толчок для развития национальной культуры;

7. Развитие экономической отрасли наряду с сельским хозяйством и разработкой полезных ископаемых зависит и от развития туризма. В долине созданы все условия, особенно для культурного, экологического и экстремального туризма.

Теоретическая и практическая значимость диссертации состоит в том, что содержащиеся в ней материалы могут быть использованы при написании специальных фундаментальных произведений по истории и историографии таджикского народа. Научные рекомендации, имеющиеся в диссертации, в дальнейшем, могут быть использованы государственными органами для разработки новых программ по

развитию отдельных отраслей народного хозяйства региона. Основные положения диссертации могут служить при разработке лекционных курсов, для чтения специальных курсов по истории таджикского народа для студентов высших учебных заведений.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. По своему содержанию диссертация соответствует специальности 6D020300 – История 6D020301 – Отечественная история (история таджикского народа).

Личный вклад соискателя учёной степени состоит в том, что он завершил комплексное исследование по социально-экономической и культурной жизни районов Раштской долины в годы независимости на основе многочисленных архивных документов, материалов периодической печати и опубликованной литературы. Результаты данного исследования, в том числе научные заключения, научная новизна, положения, выносящиеся на защиту и рекомендации, имеющие прикладной характер, непосредственно разработаны, изучены и доказаны автором.

Изложение и практическое применение результатов диссертации. Основные результаты исследования апробированы в международных и республиканских научно-теоретических и практических конференциях: в том числе, на научно-теоретической конференции «Независимость – величайшее достижение таджикской нации» с темой «Лидер нации и перспективы развитие Раштского района в годы независимости» (Рашт, 5.09.2018); на Республиканской научно-конференции «История, традиции и перспективы» (Душанбе, 4.09.2021); на научно теоретической конференции «государственная независимость: судьбоносной этап в жизни таджикского народа». Народного образования районов Раштской долины в годы независимости (1991-2021)» и др.

Диссертация была обсуждена и рекомендована к защите на заседании отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ (протокол №1 от 18.01.2022 г.) и заседании Ученого совета Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша (протокол №4 от 29 апреля 2022 г.).

Публикации по теме диссертации. Общее содержание и заключение диссертации изложены в 10-ти научных статьях автора, в том числе, в 5 статьях в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Таджикистана.

Структура и объём диссертации. Диссертация изложена на 195 страницах компьютерного текста и состоит из введения, двух глав, шести параграфов, заключения, списка использованных источников и литературы (296 наименования).

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** обоснована актуальность темы диссертационного исследования, степень изученности, цель и задачи исследования, хронологические и географические рамки, определены методы исследования, научное и практическое значение работы, источники и новизна работы, а также основные положения выносимые на защиту.

Первая глава диссертации **“Социально-экономическое положение Раштской долины в годы независимости (1991-2021)”** состоит из трёх параграфов. В первом параграфе **“Состояние экономики: проблемы и перспективы”** собраны и анализированы научные сведения о производстве сырой продукции путём производственного процесса. В научные рамки автор внёс проблемы и предполагаемые перспективные меры. Следует подчеркнуть, что состояние промышленности Раштской долины невозможно объективно исследовать без учета процессов и препятствий в промышленности республики, политики правительства республики в этот период. Поэтому, в этом параграфе диссертации состояние промышленности Раштской долины исследовано в контексте развития промышленности республики. В параграфе проанализировано состояние промышленности районов Рашт, Ляхш, Нурабад, Таджикабад и Сангвор.

Во втором параграфе первой главы **“Состояние сельского хозяйства: упадок и восстановление”** приведены глубокие выводы об этапе упадка и сокращении сельскохозяйственных угодий; этапе освоения и увеличения сельскохозяйственных угодий в Раштской долине, о вкладе отечественных исследователей в освещении данной проблемы.

После приобретения государственной независимости в стране начал формироваться новый способ хозяйствования, соответствующий рыночной экономике, которую нужно было обеспечить правовыми основами. Прежде всего, закон **“О разгосударствлении и приватизации государственной собственности”**, принятый 21 февраля 1991 года, относился к сельскохозяйственной отрасли. Также принятый 5 марта 1991 года Верховным Советом закон **“О реформе земли”** был огромным шагом в проведении реформы земли и вообще сельского хозяйства¹. Данный закон был продиктован необходимостью принятия нового кодекса земли в стране, вносящий новые формы землепользования, отвечающие требованиям рыночной экономики в рамках закона.

Также в этом параграфе собраны и анализированы сведения об общем количестве дехканских хозяйств Раштской долины и обобщены научно-инновационные разработки по переработке основной сельскохозяйственной продукции в регионе. В сельскохозяйственной отрасли Раштского региона основное место занимает производство зерна и картофеля, так как, климат способствует выращиванию этих культур. А производство зерна в Раштской долине, как и в других регионах республики занимает главное место. В этом регионе в годы суверенитета выращивание картофеля, наряду с производством зерна и зерновых, достигло заметных успехов. Если количество посевных земель под картофель в 1997 году составляло 300 гектаров, то в 2007 году оно достигло 5067 га, а в 2018 году – 9345 га.

Географические условия Раштской долины также способствуют развитию животноводству. Если животноводы пяти районов региона в 1991 году произвели 6308 тонн молока, то в 2000 году оно достигло 8

---

¹ В данный закон были внесены изменения и добавления в 1995-1996 гг.

тонн, производство шерсти из 171 тонны уменьшилось до 4-х тонн. Другие виды животноводческого производства почти исчезли¹. 2009-2018 годы считаются самыми результативными в развитии животноводства в этом регионе. Так, при первоначальном подсчёте в начале 2021 года во всех категориях хозяйств зарегистрировано 178645 голов крупного рогатого скота, 505842 голов овец и коз, 4509 голов лошадей². В целом, можно сделать вывод, что сельскохозяйственная отрасль в Раштской долине в годы независимости развивается быстрыми темпами.

В третьем параграфе первой главы **“Состояние здравоохранения и медицинское обслуживание”** подробно изложены сведения о сфере здравоохранения и медицинском обслуживании в Раштской долине с начала независимости до наших дней. Как известно, в годы Советской власти сфера здравоохранения страны достигла значительных результатов и почти в каждом регионе страны действовали больницы и медицинские пункты. С началом печальных событий 90-х годов прошлого века, прежде всего, аптечной системе был нанесён серьёзный ущерб. Большая часть аптек районов Раштской долины была полностью уничтожена. Всё имущество и основные средства, в том числе транспорт для перевозки лекарств, аптечные базы для хранения лекарств и почти все аптеки были приватизированы или разграблены³. В течение 30 лет независимости в республике финансирование сферы здравоохранения выросло почти в 1600 раз, оно достигло от 1 миллиона сомони в 1992 году до 1 миллиарда 550 миллионов в 2021 году. В течение 1991-2020 годов в республике было возведено и обеспечено современным оборудованием 1500 медицинских учреждений. В том числе за последние пять лет были построены свыше 120 больниц, 210 центров здоровья, 80 поликлиник, 250 медицинских пунктов и 56 предприятий, относящихся к этой сфере, которые встали на защиту здоровья общества. Эти процессы созидания коснулись всех регионов республики, в том числе и Раштскую долину¹. После восстановления мира и национального согласия Правительство страны реализовало отдельные планы и программы, в результате чего были восстановлены не только разрушенные учреждения сферы, но построены и сданы в эксплуатацию сотни учреждений, аптек и медицинских пунктов.

Вторая глава диссертации **“Культурная жизнь Раштской долины в годы независимости”** состоит из трёх параграфов. В первом параграфе

¹Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агентство при Правительстве Республики Таджикистан. Душанбе, 2001.- С.161-168;171-175; 180-183.

² Регионы Таджикистана. Статистическое агентство при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2019. - С.264-274.

³Хисоботи раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1999 //Филиал государственного архива Республики Таджикистан в Раштском районе (далее –ФЦГАРР). Ф.7. Н.1. Б.14. В.101-128; Дар бораи хисоботи комитети иҷроияи Шурои депутатҳои халқии ноҳияи Фарм дар давраи хисоботи соли 1994// ФЦГАРР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Чиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992 ва вазифаҳои барои соли 1993”// ФЦГАРР. Ф.6. Н.1. Б.96. В.32-41.

¹ Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ //Бонувони Тоҷикистон. - 2018. - №144 (ноябр). - С.32-33.

“Состояние образования” проанализировано состояние образования региона в первые годы государственной независимости Республики Таджикистан. В годы независимости с целью поддержки одарённой молодёжи и подготовки высококвалифицированных кадров для разных отраслей народного хозяйства страны, при поддержке Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона была основана Международная стипендия Президента Республики Таджикистан «Дурахшандагон», а с целью систематизации приёма граждан страны в высшие учебные заведения зарубежных стран был создан «Центр международных программ».

В результате всех этих мер каждый год выпускники общеобразовательных средних учебных заведений всех регионов республики, в том числе Раштской долины, на основе конкурса отправляются на учёбу в университеты и институты зарубежных стран. Если посмотреть на прошлое школ и образования времён Советской власти, то первая современная школа в Раште (в то время Гарм) была создана в 1925 году, и за короткое время сфера образования достигла заметных результатов. Преподавание и обучение в школах и в единственном современном училище региона было поставлено на должном уровне.

Во втором параграфе второй главы – **«Культурно-образовательные учреждения и их роль в поднятии культуры населения»** проанализирована деятельность культурно-просветительских учреждений. Распад Советского Союза и начало навязанной гражданской войны, наряду с другими отраслями народного хозяйства, нанесли ущерб и культурной жизни республики. В этот период в районах Раштской долины часть культурно-просветительских учреждений, таких как клубы и чайханы, библиотеки, музеи, были разграблены, а творческие группы театров прекратили своё существование². В районах Раштской долины было немало случаев, когда имущество дворцов культуры были разграблены, а сами учреждения превращены в мечети¹. С целью развития отрасли культуры, восстановления культурно-просветительских учреждений и знакомства с национальной культурой, в годы государственной независимости были приняты и реализованы десятки программ и нормативно-правовых актов.

В большинстве регионов Раштской долины действуют школы детского творчества, в которых преподают профессиональные учителя. К примеру, в Раштском районе из 11 преподавателей, 4 из которых имеют высшее музыкальное образование, а остальные специальное

²Годовой отчет по библиотекам (Рогун, Тавилдаре, Джиргатол, Таджикабад, Гарм и т.п.) за 1993 -1994 гг. //БМДЧТ. Ф.1483. Н.10. Б.127, 131,132.

¹Маърузаи чонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992” //ФЦГАРР. Ф.6. Н.1. Б.71. В.1-10; Ҳисоботи Кумитаи иҷроияи шурои депутатҳои халқии ноҳияи Комсомолобод дар соли 1994 вавазифаҳои барои соли 1995 //ФЦГАРР.Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35.

профессиональное образование, преподают музыкальное искусство 73 учащимся.

Одной из достойных инициатив в привлечении молодёжи к книге и чтению является конкурс “Фуруғи субҳи донои китоб аст” (“Книга - сияние мудрости”), который проводится во всех регионах страны. За короткое время он принёс свои результаты. Хотя представители Раштской долины не были в числе победителей республиканского конкурса, но они принимали активное участие в конкурсе. Вдобавок, во время прохождения этого конкурса в районах региона приняло участие широкий круг учащихся и молодёжи². К примеру, только из Раштского района в этом конкурсе приняли участие 437 школьников, 50 студентов и преподавателей и другие желающие.

Во все времена театр имел особую духовную сущность в культурной жизни страны и театральное искусство в вопросе привития художественного вкуса, духовного образования играет ведущую роль.

В постсоветский период в культурно-просветительской жизни общества важное место занимают музеи. Если в 1991 году в Таджикистане действовали 27 музеев, то к 2009 году их число возросло до 43³.

В годы Советской власти в общеобразовательных средних учреждениях районов Раштской долины были организовано большое количество школьных краеведческих музеев, но по известным причинам событий 90-х годов, многие из них были уничтожены. После установления благоприятных условий в некоторых учебных заведениях деятельность школьных музеев была возобновлена. По данным Министерства культуры республики в настоящее время при общеобразовательных школах №№1 и 2 Раштского района, №№5 и 13 Таджикабадского района, №2 Ляхшского района действуют школьные музеи¹. Таким образом, в годы независимости, несмотря на сложную обстановку 90-х годов, с первых дней независимости культурной отрасли было уделено особое внимание. В эти годы (1991-2021) культура, как воплощение духовного образа народа, объединяющая умственные и интеллектуальные силы, излагающая прошлую и настоящую историю, традиции, нравы и другие национальные ценности заняла особое место в обществе и благодаря миру и национальному единству ради создания благоприятных нормативно-правовых условий в деятельности культурных учреждений Раштской долины и для решения ряда существующих проблем в этой отрасли, были приняты ряд законов и государственных программ, которые дали ощутимый толчок для развития национальной культуры.

В третьем параграфе второй главы **“Развитие туризма, проблемы и его перспективы”** рассматриваются вопросы развития туризма и пути

²Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019//<http://rasht.tj> //Санаи мурочиат: 31.12.2019

³Абдусатторов Б. Биёед, нигоҳаҳои осорхонаро афзун гардонем //Паёми Тоҷикобод. 2018. №2. 13-уми январ. – С.3.

¹Муминова Х. Назаре ба фаъолияти осорхонаҳои мактабӣ дар замони истиқлолият //Паёмномаи Фарҳанг. 2017. №3.

устранения проблем в этой отрасли.

В последнее время наблюдается развитие туризма во всех регионах мира. Например в Испании туризм составляет 30% национального дохода². Поэтому эта отрасль считается одной из важнейших отраслей экономики для бюджета стран. В годы существования советской власти туризм в Таджикистане был не очень развит. Причиной было то, что выбранная Правительством СССР политика была преградой для развития международного туризма. Государственная независимость убрала эти преграды. По инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона 27 мая 2017 года был создан Комитет по развитию туризма при Президенте Республики Таджикистан³, 2018 год объявлен “Годом развития туризма и народных промыслов”, а 2019-2021 годы объявлены “Годами развития села, туризма и народных промыслов” На основе этих реализуемых инициатив, в стране установились благоприятные условия для развития туризма⁴.

“В регионе существуют множество исторических и культурных памятников, которые могут стать местом посещения туристов и гостей, и в то же время, это может способствовать распространению народных промыслов в этом уголке нашей страны”⁵. Волшебная и привлекательная природа ущелий Камароб и Ясмин, Хаита и Вахё, Муджигарфа и Хакима неповторимы, восхитительны и считаются одними из лучших мест для туризма и путешествий. Уже несколько лет внимание любителей путешествий и альпинизма притягивают к себе пики Исмоила Сомони, Петра I и ледник Федченко. Опыт развитых стран в сфере культурного туризма показывает, что при благоприятных условиях внимание иностранцев привлекает не только красивая природа, но история и культура, обычаи и обряды, национальные традиции и историко-архитектурные сооружения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

После приобретения государственной независимости и с началом навязанной гражданской войны, как и другие регионы республики районы Раштской долины лицом к лицу столкнулись с серьёзными проблемами. По сравнению с другими регионами страны военные действия происходили здесь непосредственно. Во время военных действий, которые происходили в этом регионе, экономике был нанесён огромный ущерб. Снизился уровень жизни населения, большинство

²Мухаббатов Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизаҳо //Чумхурият. – 2015. -№58. – 20-уми март.

³Абдуғаффорзода Н. Тоҷикистон кишвари сайёҳимешавад //Бонувони Тоҷикистон. – февали 2018. – №155. – С.2-4.

⁴Солҳои 2019-2021 расман солҳои рушди дехот, сайёҳива хунароҳои мардумӣ эълон шуданд //http://orien.info//jomea //Санаи муҷриат 23.01.2020

⁵Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳии Рашт //http://base.mmk.tj//Санаи муҷриат: 22.11.2019

жителей региона стали вынужденными беженцами, их имущество поглотил огонь или оно было разграблено со стороны отдельных личностей.

Навязанная гражданская война отрицательно сказалась на культурной жизни районов Раштской долины. Сотни учреждений культуры были разрушены, в обществе вырос религиозный фанатизм. Этот процесс и неблагоприятные условия времени (кровавопролитная война, давление, притеснения и др.) особенно оказал отрицательное влияние на психологию населения. Именно такими были последствия навязанной гражданской войны для жителей Раштской долины. Эти разрушения и наступивший кризис отбросил социально-экономическое и культурное развитие региона на десятилетие назад, оставив в наследство многие проблемы.

После проведения исторической XVI Сессии Верховного Совета РТ, в ходе которого Эмомали Рахмон был избран Председателем Верховного Совета, вопрос о возвращении беженцев, в том числе из Раштской долины, был одним из основных вопросов его политики. Усилиями главы государства Эмомали Рахмона, а также стран и международных организаций в июне 1997 года было подписано “Соглашение об установлении всеобщего мира и национального согласия в Таджикистане”, который подготовил почву для дальнейшего восстановления и развития Раштской долины [6-А].

27 июня 1997 года Правительство республики, особенно президент страны Эмомали Рахмон использовали все возможности для восстановления народного хозяйства Раштской долины. Начиная с 1995 года до наших дней постоянно принимаются Программы социального и экономического развития районов Раштской долины, которые направлены для решения социально-экономических и культурных препятствий и проблем региона [3-А].

Исследование социально-экономической и культурной жизни районов Раштской долины в годы независимости показало, что этот процесс имел положительные и отрицательные стороны.

Положительные стороны:

1. Сельское хозяйство в районах Раштской долины считается ключевой отраслью и основой экономики региона. Проанализировав состояние сельского хозяйства в годы независимости, его можно разделить на три этапа:

1) **Этап кризиса, который пришёлся на 1991-2000 годы.** На этом этапе площадь посевных земель сократилась, большая часть имущества колхозов и совхозов была приватизирована, а сами они были преобразованы в фермерские хозяйства. Чаще всего по причине отсутствия сельскохозяйственной техники, рабочей силы (по причине вынужденной эмиграции), семян и прочего, большинство земель были заброшены и превратились в солончаки. Переход на новые виды хозяйствования с точки зрения закона ещё не были оформлены официально, и население до конца не понимало их сути. Именно поэтому

резко сократилось производство всех видов сельхозпродукции, что стало причиной продовольственного кризиса. Хотя на первом этапе преимущественно бросаются в глаза отрицательные процессы, на двух последующих этапах они имеют положительные стороны.

2) **Этап восстановления (2001-2008 годы).** На этом этапе в Раштской долине полностью были восстановлены заброшенные и разрушенные земли и созданы правовые основы развития аграрного сектора. Закончился процесс преобразования колхозов и совхозов в фермерские хозяйства. Для обеспечения фермерских хозяйств техникой и качественными семенами правительство страны реализовало ряд проектов.

3) **Этап развития (2008-2018 годы).** На этом этапе за счёт освоения новых земель (холмов, каменистой местности и др.) в Раштской долине расширились посевные площади. Например, посевные земли в Нурабадском районе в 2018 году по сравнению с 2000 годом выросли 3,5 раза, в Раштском 3,6 раза, в Таджикабадском 3,8 раза, в Сангворском 9,2 раза, в Ляхшском на 1 раз.

В производстве сельскохозяйственной продукции дехкане Раштского региона превзошли довоенные условия. В производстве картофеля, зерна, фруктов и овощей были достигнуты большие успехи. На сегодняшний день земледельцы региона обеспечивают некоторыми видами сельхозпродукции не только местное население, но и экспортируют их в другие регионы и за рубеж.

2. После восстановления мира и национального согласия Правительство страны реализовало отдельные планы и программы для восстановления медицинских учреждений, в результате чего были восстановлены не только разрушенные учреждения, но построены и сданы в эксплуатацию сотни учреждений, аптек и медицинских пунктов.

Анализ архивных документов и статистических данных показывает, что подготовка медицинских кадров – врачей и среднего медицинского персонала в Раштской долине идёт в двух направлениях:

- 1) В медицинском колледже и его филиалах, которые непосредственно действуют в регионе;
- 2) В медицинских вузах и колледжах, которые расположены в других регионах страны.

В подготовке среднего медицинского персонала большую роль играет Медицинский колледж Раштского района. В настоящее время в данном колледже с учётом филиалов обучаются 769 студентов, из которых 448 составляют девушки. Колледж имеет свои вспомогательные филиалы в Ляхше, Сангворе, Нурабаде и Таджикабаде, где в основном обучаются девушки.

Кроме того, в повышении квалификации, проведении консультаций и бесед с работниками и жителями региона немалую роль играет и “Караван здоровья” регулярно организуемый со стороны Министерства здравоохранения РТ.

Таким образом, в годы государственной независимости все препятствия в отрасли здравоохранения региона были устранены, возведены сотни аптек, медицинских пунктов и больниц, а также укрепляется их материально-техническое состояние.

3. Другой отраслью, от которой зависит развитие каждой страны является образование. К счастью, в нашей стране в годы Советской власти сформировалось светское образование, которое считается огромным достижением этого периода. Анализ состояния образования в районах Раштской долины в годы независимости показывает, что политика Правительства в этом направлении значительна и эффективна **[9-А]**. Реализация государственных программ и стратегий в этом направлении дали хорошие результаты, о чём свидетельствуют ежегодное увеличение финансирования отрасли, восстановление сотен учебных учреждений, разрушенных во время войны, регулярное строительство дополнительных классов при средних общеобразовательных учреждениях, строительство новых учебных учреждений с привлечением большего количества учащихся для обучения в эти учреждения (особенно девушек), обеспечение книгами и обучающими программами, компьютерами и другими современными обучающими средствами учебных учреждений, поступление выпускников общеобразовательных учреждений в высшие учебные заведения посредством президентской квоты и т.д. В обеспечении педагогическими кадрами средних общеобразовательных учреждений региона, также большую роль играют созданные в годы независимости Таджикский педагогический институт в Рашском районе и педагогические колледжи и училища **[1-А]**.

4. В годы независимости культура как воплощение духовного образа народа, объединяющая умственные и интеллектуальные силы, излагающая прошлую и настоящую историю, традиции, нравы и другие национальные ценности, заняла особое место в обществе и благодаря миру и национальному единству ради создания благоприятных нормативно-правовых условий в деятельности культурных учреждений Раштской долины и для решения ряда существующих проблем в этой отрасли, были приняты ряд законов и государственных программ, которые дали ощутимый толчок для развития национальной культуры.

С участием работников сферы культуры районов Раштской долины ежегодно проводятся культурные мероприятия, посвящённые празднованию Нового года, Дня национальной армии, Дня Матери, Навруза, Дня Победы в Великой Отечественной войне, Дня национального единства, Дня государственной независимости, Дня Конституции Республики Таджикистан, Дня государственного флага, Дня Языка, и Дня Президента др. Со стороны местной государственной исполнительной власти районов региона регулярно проводятся ремонтно-строительные работы культурных учреждений **[3-А]**.

Другим положительным событием в культурной жизни Раштской долины является то, что древние праздники – Навруз, Сада, Мехргон и

Тиргон были преобразованы в общенациональные праздники, которые ежегодно празднуются на высоком уровне.

В целом, культурно-просветительские учреждения районов Раштской долины, разрушенные во время печальных событий 90-х годов и прекратили свою деятельность, заново были восстановлены. Наряду с ними в регионе были возведены сотни новых культурно-развлекательных сооружений. В настоящее время в **Нурабадском** районе действуют 33 культурных учреждения, в том числе, 22 библиотеки (имеющие 62,4 тысяч наименований различной литературы), 1 дворец культуры, 1 музей, 5 домов культуры и 4 клуба; в **Ляхше** действуют 49 культурно-развлекательных учреждения, в том числе, 28 библиотек, 8 домов культуры, 10 сельских клубов, 1 музей в центре района и 1 его филиал в сельском джамоате Ляхш, 1 детская музыкальная школа, культурно-развлекательный парк; в **Раште** действуют 64 культурных учреждения, в том числе: 13 домов культуры, 3 клуба, 40 библиотек, 1 музыкальная школа, 2 культурно-развлекательного парка, народная филармония, народный театр, музей при секции культуры, 2 монументальных исторических памятника; в **Сангворе** действуют 1 народный театр, 1 культурно-развлекательный парк, 7 библиотек и 3 дома культуры (также в районе зарегистрированы 1 соборная мечеть и 42 пятничных мечетей)¹; в **Таджикабаде** действуют 23 культурных учреждения, в том числе: 2 центральные библиотеки, 12 сельских библиотек, 2 детские библиотеки, 1 дворец культуры, 2 сельских домов культуры, 1 музей и 1 культурно-развлекательный парк. Кроме того, в Таджикабадском районе зарегистрированы 14 исторических местностей, 35 мечетей (4 соборных мечетей), 15 чайхан и одна гостиница.

Исследования показывают, что развитие отрасли экономики Раштской долины наряду с сельским хозяйством и разработкой полезных ископаемых зависит и от развития туризма. Особенно для развития “экотуризма” и экстремального туризма в долине созданы все условия.

Опыт развитых стран в направлении культурного туризма показывает, что внимание иностранцев привлекает не только красивая природа, но история и культура, обычаи и обряды, национальные традиции и историко-архитектурные места других народов.

Раштская долина из числа тех регионов страны в которой имеются возможности для развития туризма, особенно экотуризма, альпинизма, культурного и лечебного туризма. Для использования этих возможностей и потенциала в последние годы реализуются ряд инициатив. Во всех районах Раштской долины реализуется программа развития туризма на 2018-2020 годы, которая направлена на развитие туризма в регионе [4-М].

Для развития отрасли во всех районах региона выполняются значительные работы. Например, только в Раштском районе на сегодняшний день действуют 3 гостиницы, 2 хостела, 1 гестхауз

¹Дар бораи чамбастии натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Хукумати иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2019. – С.11.

(маленькая гостиница), 20 кафе и ресторанов, 2 музея, 2 культурно-развлекательного парка, 1 ботанико-культурный сад, 1 информационный центр, 1 центр ремесла с продажей национальных сувениров и 1 туристическая фирма, которые были созданы и начали свою работу за последние 5 лет.

Сегодня в Раштской долине существуют сотни сооружений, исторических мест, краеведческих музеев, которые нуждаются в финансировании, восстановлении и изучении. В случае принятия полной государственной программы в этом направлении, оно будет способствовать развитию культурного туризма в крае. Если с одной стороны развитие культурного туризма станет фактором развития экономики страны, с другой стороны будет средством ознакомления с историей и культурой нашего народа на международной арене.

В случае восстановления разрушенных туристических объектов, районы Раштской долины станут одним из основных мест посещения не только внутренних туристов, но граждан Содружества независимых государств. Также строительство и восстановление бытовых объектов и объектов досуга могут способствовать не только созданию рабочих мест, но и дополнительного заработка для местного населения. Местное население понимая, что в туристический сезон можно улучшить свой доход и экономическое положение, стало строить современные гостиницы и рестораны.

Отрицательные стороны:

1. Анализ предложенной темы показал, что одной из перспективных отраслей в Раштской долине является отрасль промышленности, которая по сравнению с другими регионами республики стоит на низком уровне развития. Анализ состояния отрасли свидетельствует о том, что хотя за годы государственной независимости и построены множество мелких промышленных предприятий, тем не менее, они не могут удовлетворить возрастающие потребности населения. С другой стороны, анализ хода реализации программ социально-экономического развития районов Раштской долины показал, что программы не претворяются на должном уровне. Именно поэтому, количество промышленных предприятий очень незначительно, что не способно удовлетворить потребности населения. Тогда как Раштская долина богата запасами угля, золота, карбамата, питьевой воды и других полезных ископаемых.

По причине отсутствия предприятий большое количество кожи и шерсти в регионе лежат не востребованными. Если пустить в строй предприятия по переработке кожи и шерсти то появятся новые рабочие места, за счёт этого поступят дополнительные средства в местный бюджет, что будет способствовать развитию лёгкой промышленности в регионе. Исследования показывают, что хотя в районах Раштской долины производится большое количество шерсти по всей республике,

но по причине того, что она не перерабатывается и долгие годы хранится на складах хозяйств, она приходит в негодность и выбрасывается.

Причиной слабого развития промышленности, малого и среднего бизнеса и торговли в районах Раштской долины является и их местоположение. Это связано и с отдалённостью Раштской долины от центра республики, и нехваткой сырья, плохими дорогами, ограничением внутреннего рынка.

На основе очередной стратегии Правительства Республики Таджикистан – скорой индустриализации, приоритетным направлением развития промышленности считается развитие малых и средних предприятий. В этом направлении, считается целесообразным, восстановление малых предприятий по переработке фруктов и овощей в регионе.

Наряду с малыми промышленными предприятиями необходимо наладить переработку молочной продукции, кожи и шерсти. Потому что условия месторасположения региона способствуют развитию животноводческой сферы и расположением обширных пастбищ.

С введением на полную мощность Рогунской ГЭС полностью будет устранена нехватка электроэнергии и будут заложены благоприятные условия для развития промышленности в районах Раштской долины. Этот процесс усилит четвёртая стратегическая цель страны – скорейшая индустриализация, которая сможет обеспечить в ближайшие годы развития промышленности в регионе.

2. Несомненно, Раштская долина является аграрным регионом, а сельскохозяйственная отрасль считается основным занятием населения. Как и промышленность сельскохозяйственная отрасль в первые годы независимости столкнулась с кризисом. Во время приватизации государственного и общественного имущества были допущены серьёзные ошибки. Анализ архивных документов показал, что материально обеспеченные личности и должностные лица использовали этот процесс в личных целях, они приобрели имущество бывших колхозов и совхозов за ничтожные деньги, в результате чего лишь малая часть этого имущества досталась дехканам. Наряду с этим бросается в глаза разграбление имущества колхозов и совхозов и других учреждений относящихся к этой отрасли. Именно эти события стали причиной продовольственного кризиса в регионе.

3. Анализ состояния здравоохранения Раштской долины показал, насколько в первые годы независимости эта отрасль столкнулась с серьёзными проблемами, как была парализована или вообще разрушена деятельность большинства больниц, медицинских пунктов и аптек. Многие врачи и работники отрасли оставили свою профессию, что ещё больше осложнило её состояние. Таким образом, здравоохранение общества зависит не только от деятельности отрасли здравоохранения, но и от влияния друг на друга и связанных между собой человеческого, социального, экономического, экологического факторов и условий жизни. В 90-х годах прошлого столетия по причине нехватки

продовольствия, здоровой пищи и трудных условий жизни в районах Раштской долины распространились различные болезни, которые приобрели массовый характер.

Хотя в каждом районе региона действуют медицинские колледжы или их филиалы и ежегодно правительство посредством президентской квоты помогает определённому количеству учащихся поступить в медицинские учреждения страны, но до сих пор, в регионе ощущается нехватка медицинских кадров. Данные по обеспечению регионов врачами и средним медицинским персоналом показывают, что районы Раштской долины и Хатлонской области испытывают трудности в этом направлении. Если сравнить обеспечение врачами то их преимущественно больше зарегистрировано в городе Душанбе 62,7% и 20,4% в Согдийской области. Тогда как эта ситуация в Раштской долине составляет 11% и в Хатлонской области 9,1%. Этот показатель связанный со средним медицинским персоналом также показывает географическое неравенство. Обеспечение средним медицинским персоналом в Душанбе составляет 60,2%, ГБАО 74%, а в Раштской долине 29,5%¹.

4. Наряду с достижениями и успехами в сфере образования в годы независимости в районах Раштской долины до сегодняшнего дня бросаются в глаза много недостатков, в том числе неравный доступ женщин, девушек и мальчиков для учёбы в высших учебных заведениях и средних профессиональных заведениях, низкий уровень преподавания и воспитания в образовательных учреждениях, нехватка преподавателей по точным наукам и иностранным языкам, очень малое количество дошкольных учреждений, нехватка сидячих мест в образовательных учреждениях и др.

5. В годы гражданской войны (1992-1997) в районах Раштской долины сотни работников сферы культуры и искусства оставили свою профессию, что стало причиной снижения духовности общества, особенно молодёжи. В результате бездействия культурных учреждений в регионе повысился религиозный фанатизм. Этот процесс, прежде всего, нанёс ущерб духовности подрастающего поколения. В такой ситуации общенациональная идея на основе исторических и культурных ценностей таджикского народа смогла бы объединить таджикское общество;

6. Изучение деятельности культурно-просветительских учреждений Раштской долины показывает, что наряду с достижениями и успехами, в деятельности культурно-просветительских учреждений имеются трудности. Культурно-просветительские учреждения региона страдают от нехватки столов и стульев, музыкальных инструментов, громкоговорителей, сценической одежды, пения, изображения, книжных шкафов, недавно опубликованной литературы и компьютерной техники;

7. Анализ состояния туризма в регионе показал, что плохое состояние инфраструктуры долины и отсутствие рекламных щитов и плакатов на государственном и иностранном языках, нехватка

---

¹Барномаи тайёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020. (аз 1. 10.2009) [//http://moh.tj](http://moh.tj) //Санаи мурочиат: 6.01.2019

специалистов сферы – гидов, экскурсоводов, переводчиков-экскурсоводов иностранных языков; нехватка представителей организаций и туристических фирм считаются основными трудностями сферы [7-8-А].

Анализируя архивные документы и существующую литературу мы пришли к выводу, что все трудности и недостатки, существующие в социально-экономической и культурной жизни Раштской долины исходят из беспорядков 90-х годов. К счастью, усилиями и заботой правительства страны, особенно главы государства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона ощущается постепенное их устранение и дальнейшее развитие региона.

2. Рекомендации по практическому использованию результатов:

- С учетом возможностей региона необходимо возрождение и создание новых предприятий по переработке фруктов, овощей и налаживания выпуска консервных продуктов;

- в условиях рыночной экономики необходимо использование современных технологий для развития сельского хозяйства, включая картофелеводство;

- скотоводство является наиболее важной отрасли экономического развития региона, поэтому, с учетом опыта передовых стран, предлагаем расширение этой отрасли в будущем;

- в годы гражданской войны сильно пострадало здравоохранение, поэтому данная отрасль нуждается в реконструкции;

- пострадало от гражданской войны и народное образование, что требует более пристального внимания соответствующих структур;

- Раштская долина по своему географическому расположению имеет десятки горных источников и рек и прекрасный климат. С учетом этого необходимо развивать в регионе туризм и построение уникальных санаторий и домов отдыха.

Исследование экономической, социальной и культурной жизни районов Раштской долины в годы независимости показало, что будущие исследователи должны обратить внимание на следующие проблемы:

- Древняя и средневековая история Раштской долины до сегодняшнего дня почти не изучена, и поэтому требует отдельного научного исследования.

- Необходимо комплексное изучение прошлой и настоящей истории Каратегинского бекства, которое охватывало основные территории Раштской долины.

- Также будущим историкам важно исследовать историю Раштской долины в годы Советской власти, так как новейшая история региона требует основательного изучения.

Основное содержание, рекомендации и заключения диссертации могут служить в написании отдельных произведений по истории независимого Таджикистана, по новейшей истории таджикского народа

и в составлении отдельных социально-экономических и культурных программ по Раштской долине Республики Таджикистан.

Список научных изданий кандидата на соискание учёной степени:

А) Научные статьи, изданные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации

[1-А]. Махсудов, А.М. Аз таърихи таъсисёбии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №2 (14). – С.59-61. ISSN 2789294-8.

[2-А]. Махсудов, А.М. Баъзе хусусиятҳои мардумшиносии аҳолии водии Рашт дар китоби “Таджики Каратегина и Дарваза” / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №3 (15). – С.104-107. ISSN 2789294-8.

[3-А]. Махсудов А.М. Рушди соҳаи фарҳанги ноҳияи Рашт дар давраи истиқлолият / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №4 (16). – С.66-69. ISSN 2789294-8.

[4-А]. Махсудов, А.М. Зарипов, Н., Иқтидор ва имкониятҳои туристии ноҳияи Рашт: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов, Н. Зарифов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – №4 (87). – С.243-245. ISSN 2219-5408.

[5-А]. Ғафуров А.М. Махсудов А.М., Тавсифи захираҳои турстӣ-рекреатсионии водии Рашт / А.М. Ғафуров, А.М. Махсудов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. – №2 (97). – С.312-317. ISSN 2219-5408.

Б) Статьи в других журналах, сборниках научных трудов и депонированные статьи:

[6-А]. Махсудов, А.М. Мудабиров, З.Б., Сатҳи инъикоси таърихи водии Рашт дар асари Эмом Муҳиддинов “Қисмате аз таърихи Рашти кӯҳан” / А.М.Махсудов, З.Б. Мудабиров // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - №2 (010). - С.129.-133. ISSN 2076-2569.

[7-А]. Махсудов, А.М. Пешвои миллат ва дурнамои ноҳияи Рашт дар замони истиқлолият / А.М. Махсудов // Маводи конференсияи илмию назариявӣ: “Истиқлолият дастоварди бузурги миллати тоҷик” (Рашт, 5 сентябри соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 53-59.

[8-А]. Махсудов, А.М. Боғи миллии Тоҷикистон минтақаи ояндадори сайёҳӣ / А.М.Махсудов // Паёми Донишкдаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №3 (3). – С.122-125.

[9-А]. Махсудов, А.М. Зарифов, Н., Имкониятҳои сайёҳии ноҳияи Лахш: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов, Н. Зарифов // Таърих, анъана ва дурнамои рушди хунароҳи мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ, ш.Душанбе, 28 ноябри соли 2020). – Душанбе, 2021. – С. 246-248.

[10-А]. Махсудов, А.М. Вазъи маорифи ноҳияҳои води Рашт дар солҳои Истиқлолият (1991-2021) // Истиқлоли давлатӣ: марҳилаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик (ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) (Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ). Душанбе, 4 сентябри 2021. – Душанбе, 2021. – С. 362-377.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Махсудов Аслиддин Муҳаббатович дар мавзӯи “Ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Раштӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият (1991-2021)” барои дарёти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020301 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

Дар автореферат мубрамияти мавзӯ, дараҷаи коркарди он, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, доираи хронологӣ ва ҷуғрофӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии кор, манбаъҳо ва нағзони илмии таҳқиқот мушаххасан оварда шудааст.

Барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи Тоҷикистони муосир, омӯзиши минтақа ва навоҳии алоҳидаи он хеле муҳим ва саривақтӣ буда, аҳаммияти бузурги таърихӣ-кишваршиносӣ дорад. Дар таҳқиқоти мазкур муаллиф кӯшидааст, ки ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Раштӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро, дар солҳои соҳибистиклолӣ ба риштаи таҳқиқ кашад. Дар солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ, ки ҷумҳурӣ ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, дар назди давлат ва ҳукумати ҷавони Тоҷикистон ҳалли вазифаҳои душворе меистоданд, ки барои бартараф кардани онҳо интиҳоби сиёсати дуруст ва ҳамзамон эҳтиёткорона зарур буд. Дар баъзе минтақаҳо ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии вилоятҳо, ноҳияҳо ва ҳатто деҳаҳо бар дӯши ҳуди мардум афтада буд. Яке аз ҷунин минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон водии Рашт: навоҳии Рашт, Лахш, Сангвор, Тоҷикобод ва Нуробод буданд, ки мушкилот ва проблемаҳои онҳо аз дигар манотиқи ҷумҳурӣ фарқ мекард.

Барои дарки илмии равандро ва падидаҳои мусбӣю манфии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар шароити соҳибистиклолӣ, таҳқиқи фаъолияти истехсолӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳо ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ниҳоят муҳим ва рӯзмара мебошад. Дар диссертатсия сабабҳои пастравии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ва фарҳангии навоҳии водии Рашт дар охири асри XX – аввали асри XXI ифшо карда мешавад.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҳамаҷониба ва инъикоси мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар тӯли солҳои соҳибистиклолӣ, ҷамъбасти таҷрибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои ҷамъиятии минтақа, ҷумҳурӣ ва инҷунин ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳалли ҷаври мушкилоти минтақа ва нишон додани ҷараёни татбиқи онҳо дар соҳаи иҷтимоӣ мебошад.

Навоҳии илмии кор дар он аст, ки бори аввал дар таърихнигории ватанӣ вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии водии Раштӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ, бо ҷалби доираи васеи адабиёту сарчашмаҳои мӯътамад ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Бори аввал ба рӯйдодҳо ва далелҳои марбут ба таърихи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, баҳои воқеӣ дода мешавад. Дар ин замина, ҳулосаҳои дар мундариҷаи диссертатсия мавҷудбударо муаллиф бо назардошти самаранокии онҳо барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии соҳа баровардааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, водии Рашт, Лахш, Сангвор, Тоҷикобод, Нуробод, ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодиёт, фарҳанг, сайёҳӣ, маорифи халқ, тандурустӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, кишоварзӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, барнома, осорхона, ёдгории таърихӣ.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Махсудова Аслиддина Мухаббатовича на тему «Социально-экономическая и культурная жизнь Раштской долины Республики Таджикистан в годы независимости (1991-2021)» на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора 6D0203001-Отечественная история (история таджикского народа)

В аннотации указывается актуальность темы, степень ее изучения, цель и задачи исследования, хронологический и географический охват, теоретическая и практическая значимость работы, источники и научная новизна исследования. Для комплексного изучения истории современного Таджикистана изучение региона и отдельных его районов является, очень важным и своевременным, имеет большое историческое и этнографическое значение. В данном исследовании автор стремится изучить социально-экономическую и культурную жизнь Раштской долины Республики Таджикистан в годы независимости. В первые годы государственной независимости, когда страна погрузилась в водоворот вынужденной гражданской войны, перед государством и молодым правительством Таджикистана стояли непростые задачи, решение которых требовало выбора правильной политики, и в то же время, осторожного. В некоторых регионах решение экономических, социальных и культурных проблем областей, районов и даже сел ложилось на самих людей. Одним из таких регионов Республики Таджикистан была Раштская долина: Раштский, Лахшский, Сангворский, Таджикободский и Нурободский районы, чьи проблемы отличались от проблем других регионов страны.

Для научного осмысления позитивных и негативных процессов и явлений социально-экономической и культурной жизни в условиях независимости очень важно и актуально изучение производственной, социально-экономической и культурной деятельности регионов и отдельных районов страны. Диссертация раскрывает причины упадка социально-экономической и культурной жизни Раштской долины в конце XX - начале XXI веков.

Целью диссертационного исследования является комплексное исследование и освещение проблем социальной, экономической и культурной жизни Раштской долины за годы независимости, обобщение опыта Правительства Республики Таджикистан, региональных и национальных организаций, а также международных организаций. Научная новизна работы заключается в том, что впервые в отечественной историографии социально-экономическое и культурное положение Раштской долины Республики Таджикистан в годы государственной независимости изучено с привлечением широкого круга источников. Впервые событиям и фактам, связанным с историей социально-экономической и культурной жизни районов Раштской долины, за годы независимости дана реалистическая оценка. В связи с этим, автор делает выводы из содержания диссертации с учетом их эффективности при решении социальных проблем в данной области.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Рашт, Лахш, Сангвор, Таджикабад, Нуробод, общественная жизнь, экономика, культура, туризм, народное образование, здоровье, гражданская война, сельское хозяйство, правила, программы, музеи, исторические памятники.

ANNOTATION

To the dissertation of Mahsudov Asliddin Muhabbatovich "Economic, social and cultural life of the Rasht Valley of the Republic of Tajikistan during the independence years (1991-2021)" for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), Doctor of 6D 020301 – National History (History of Tajik People)

The abstract specifies the relevance of the topic, the degree of its development, the goals and objectives of the study, the chronological and geographical scope, and the theoretical and practical significance of the work, the sources and scientific novelty of the research. For a comprehensive study of the history of modern Tajikistan, the study of the region and its individual districts is very important and timely, and has great historical and ethnographic significance. In this study, the author seeks to study the socio-economic and cultural life of the Rasht Valley of the Republic of Tajikistan during the years of independence. In the first years of state independence, when the country was plunged into a whirlpool of forced civil war, the state and the young government of Tajikistan faced difficult tasks, the solution of which required the choice of the right policy and at the same time careful. In some regions, the solution of economic, social and cultural problems of regions, districts and even villages fell on the people themselves. One of such regions of the Republic of Tajikistan is the Rasht Valley: Rasht, Lakhsh, Sangvor, Tojikobod and Nurobod districts, whose problems and problems were different from other regions of the country.

For scientific understanding of the positive and negative processes and phenomena of socio-economic and cultural life in the conditions of independence, the study of production, socio-economic and cultural activities of regions and individual districts of the country is very important and topical. The dissertation reveals the reasons for the decline in socio-economic and cultural life of the Rasht Valley in the late twentieth and early twenty-first centuries.

The purpose of the dissertation research is a comprehensive study and coverage of the problems of social, economic and cultural life of the Rasht Valley during the years of independence, summarizing the experience of the Government of the Republic of Tajikistan, regional and national organizations, as well as international organizations. The scientific novelty of the work is that for the first time in domestic historiography the socio-economic and cultural situation of the Rasht Valley of the Republic of Tajikistan during the years of state independence has been studied with the involvement of a wide range of literature and reliable sources. For the first time, the events and facts related to the history of socio-economic and cultural life of the districts of the Rasht Valley, during the years of independence, are given a realistic assessment. Due to this, the author draws conclusions from the content of the dissertation, taking into account their effectiveness in solving social problems in the field.

Keywords: Republic of Tajikistan, Rasht, Lakhsh, Sangvor, Tojikobod, Nurobod, social life, economy, culture, tourism, public education, health, civil war, agriculture, regulations, programs, museums, historical monuments.